

УПОРЯДНИК
ЮРІЙ ВИННИЧУК
ЧОРТ ЗНАЩО.
ЗАПРОПАЩА ДУЩА
АНТОЛОГІЯ

Юрій Винничук рекомендує

АНТОЛОГІЯ

Чорт зна що. Запропаща душа

«ОМІКО»

2019

УДК 821.161.2

Антологія

Чорт зна що. Запропаща душа / Антологія — «ОМІКО»,
2019 — (Юрій Винничук рекомендує)

Книга «Чорт зна що. Запропаща душа» – унікальна антологія, присвячена найпопулярнішому персонажеві української мітології – чортові. Тут представлені найцікавіші твори нашої літератури, де діє ця лиха, хитра, підступна, а деколи кумедна, добродушна і навіть добра істота, яка інколи ще й здатна на шляхетні вчинки і палке кохання. Багато матеріалів упорядник розшукав у рідкісних виданнях, невідомих і недосяжних для широких кіл читачів, на яких тепер чекають несподівані і захоплюючі відкриття. До книжки увійшли твори Іоанікія Галятовського, Левка Боровиковського, Олекси Стороженка, Пантелеймона Куліша, Ганни Барвінок, Юрія Винничука та багатьох інших. Чимало з них перекладено зі староукраїнської, російської, польської та латинської мов.

УДК 821.161.2

© Антологія, 2019
© ОМІКО, 2019

Содержание

Сатанинські фіглі	6
Іоанікій Галятовський	8
Небо нове	8
Рабі Нахман з Брацлава	9
Дивовижний кінь	9
Левко Боровиковський	11
Коваль	11
Іван Купчинський	13
Чортів портрет	13
Пантелеймон Куліш	21
Про те, що сталося з козаком Бурдюгом на Зелені свята	21
Григорій Данилевський	26
Біс на вечорницях	26
Олекса Стороженко	38
Чортова корчма	38
Юрій Ревякин	42
Нечиста сила	42
Проклята скрипка	44
1	44
Степан Васильченко	49
В хуртовину	49
Чарівний млин	51
Василь Стефаник	56
Сама-саміська	56
Василь Королів – Старий	57
Дідько	57
Чорт-помічник	61
Михайло Андрелла	63
Історія о сатані на ім'я Найда	63
Ганна Барвінок	65
Чорт у крпацтві	65
Конец ознакомительного фрагмента.	67

Антологія

Чорт зна що. Запропаща душа

© Ю. П. Винничук, упорядкування, 2019

© О. А. Гугалова-Мешкова, художнє оформлення, 2019

Сатанинські фіглі

Український чорт – невтомний жартівник і дури́світ. Невідомо, звідки слід чекати його нового підступу. А однак, судячи із творів цієї книжки, переважно жарти чорта не такі вже й страшні, і їм можна протистояти, або навіть повертати собі на користь.

Іоанікій Галятовський

Представник церковного красномовства XVII ст. і теоретик схоластичної проповіді, Іоанікій Галятовський вчився в Києво-Могилянській колегії і був учнем церковного діяча Лазаря Барановича. Деякий час був учителем колегії, а пізніше (1657 р.) її ректором. У 1669 р. Галятовський став архімандритом Чернігівського Єлецького монастиря, де й помер у 1688 р. Він написав збірник проповідей «Ключ розуміння» (1659 р.), додавши до нього трактат «Наука албо способ зложеня казаня»; видав збірник оповідань про чудеса Богородиці «Небо нове» (1665 р.) і збірник «Скарбниця» (1676 р.), польською мовою написав трактати «Alphabetum rozmaitym heretykom», «Fundamenta» та ін.

Подаю тут оповідання зі збірника «Небо нове».

Небо нове

У Фляндрії еден маляр малював образ Пресвятої Богородиці як міг найпенкній (найгарніше), а диявола малював яко міг найшпетній (найгідкіше). Показався ему в сні злий дух з гнівом великим, і напминав его, і грозив, жеби его так шпетне не малював, але маляр еше барзій тим побудився і намалював у церкві барзо слічну Матку Божую, а злого духа барзо шпетного намалював під ногами Єї.

Гди тоє страшное дивовисько маляр в церкві на стіні малював, стоячи на риштованю з тертиць учиненому, знагла великий вихор повстав і оноє риштоване на землю обалив (повалив). Видячи тоє, маляр почав Пресвятую Богородицю о ратунок просити, теди образ Пресвятої Богородиці руку простяг і оного маляра задержав, від рани і від смерті заховавши.

Рабі Нахман з Брацлава

Визначний український письменник, що творив на ідиші. Народився весняного місяця нісана 5532 р. від створення світу (1772 р.) в українському містечку Меджибіж на Поділлі. Батько рабі Нахмана із Брацлава був сином рабі Нахмана із Городенки, визначного ученого і проповідника, провідного діяча раннього хасидизму. У ту епоху були прийняті ранні шлюби, і Нахмана оженили в чотирнадцять років. Він поселився в домі тестя, в маленькому селі біля містечка Медведівка. П'ять років, які він провів на селі, рабі Нахман посвятив заняттю Торою і молитвам. Одначе уже тоді довкола нього почали збиратися люди, яких притягувала його незвичайна особистість. Коли рабі Нахман покинув Медведівку, йому ще не виповнилося і двадцяти, але багатьом в околиці він уже був відомий, як хасидський вчений.

У 1798 р. рабі Нахман вирушив до Ізраїлю, переживши захоплюючі пригоди (він потрапив у полон до турків і жиди Родоса викупили його), повернувся додому і на початку 1799 р. поселився у Златополі на Черкащині, де й прожив наступні два роки.

У 1808 р. він захворів на сухоти, а через два роки переселився до Умані, знаючи, що там йому судилося померти. В Умані минули його останні дні, і восени 1811 р. він помер. Могила його в Умані користується великою популярністю.

Рабі Нахман писав багато, але й багато палив. Одна з його книг «Історії про незвичайне» вийшла у світ після смерті автора. Більшу частину цих історій рабі Нахман розповів хасидам в останній рік свого життя на ідиші, мові простого народу.

Хасидський світ був достоту переповнений історіями, які передавалися усно з покоління у покоління, однак «Історії про незвичайне» стоять завдяки своїй своєрідності відокремлено. Зазвичай, хасидська історія – це оповідь про конкретну особу, про її праведність, вчинки і святість, про чудеса, сотворені нею, чи про мудрі висловлювання і пов'язані з ними звичаї. На відміну від них, історії рабі Нахмана обрамлені в художню форму, у жанр чародійної казки.

Оповідь рабі Нахмана переклала з ідиш Ольга Лучик.

Дивовижний кінь

Жив-був один чоловік, що не вірив в існування злих духів і бісів, які збивають людей з пантелику, хоча подібних випадків відомо безліч. І ось якось уночі хтось постукав у двері й закликав його. Вийшов він і побачив незнайомця, що тримав за вуздечку чудового жеребця. А був цей нічний гість бісом, і він сказав господарю:

– Чи не хочеш купити коня?

Глянув той на красеня жеребця і спитав:

– Скільки ти за нього просиш?

– Чотири червінці, – відказав біс.

Подумав чоловік, що справжня ціна жеребцеві – не менше восьми червінців, та й заплатив продавцю стільки, скільки той просив, і лишився тою обгородкою задоволений.

Назавтра він повів продавати жеребця на базар. Зібралися довкола покупці і відразу ж почали пропонувати йому великі гроші, але він подумав: «Напевно, вартує цей кінь удвічі дорожче, якщо дають за нього так багато», – і відмовився.

Вирішив податися в інше місце, щоби там продати коня вигідніше. У тому місці йому теж готові були заплатити стільки, скільки він заломив, але він знову передумав, сказавши собі: «Цей жеребець вартує удвічі дорожче».

Так він ходив зі своїм конем доти, доки не підняв ціну на скакуна до кількох тисяч, та все ніяк не відважувався продати його, побоюючись продешевити. Нарешті став просити за жеребця стільки, що таких грошей не було ні в кого – хіба що у самого царя.

Привів він тоді коня до царя, і той запропонував йому величезні гроші. Весь царський двір захоплювався диво-жеребцем.

Але й царська пропозиція не задовольнила того чоловіка, і сказав він:

– Насправді кінь вартує куди більше!

Так і не зміг цар купити в нього скакуна.

Вийшов чоловік із царського двору і подався до фонтану, щоб напоїти коня. Коли наблизились до води, скочив жеребець у ринву, з якої витікала вода, і щез із його очей. Чоловік закричав не своїм голосом, оточили його люди і почали розпитувати:

– Що сталося? Чому ти кричиш?

Відповів їм, що його красень-кінь скочив у ринву і щез у ній. Але ті не повірили йому і відлупцювали його, взявши за божевільного: чи можливе таке, щоби кінь проліз у вузьку ринву?

Переконавшись, що йому не повірили і мають за йолопа, зібрався він уже йти додому, коли раптом помітив голову жеребця, що визирала з ринви.

– А-а-а!.. – закричав.

І знову на галас збіглася юрба, і знову пригостили його штовханями.

– Чого ти верещиш, дурню!

Хотів він вже, було, йти, коли тут, на біду його, привиділося знову, що бачить свого коня. У третій раз закричав він, і знову, як і раніше, його добряче віддухопелили.

Отак Сатана водить людину за ніс, постійно заманюючи у свої сіті брехнею та обманом. А людина піддається йому, слідуючи за привидом удачі: здається їй, що ось вона її впіймає – як раптом привид щезає.

Левко Боровиковський

Народився 10. II. 1808 р. у с. Мелюшки на Полтавщині. Широкому колу читачів відомий більше як поет і байкар, хоча в його творчому доробку є шість прозових казок російською мовою. Боровиковський збирав народний фольклор і, очевидно, окремі свої записи вирішив художньо опрацювати, публікуючи в часопису «Отечественные записки» у 1840 р.

Помер письменник на своїй батьківщині у с. Мелюшки 14. XII. 1889 р.

Переклад з російської упорядника.

Коваль

Свято у Бога. А як ми, українці, любимо ці Божі дні – ці свята! Бігме, на свято і сонце гріє тепліше, і люди добріші, і світ весь привабливіший, і птахи голосистіші, і Псьол веселіше струмує, і кожен листочок, і кожна травинка привітна. Радісно, весело на свято!

Свято. Люди гуляють... Сидять на колодах два діди – ви з ними знайомі: під небом чужим поміж сотнями облич, ви б, зобачивши їх, сказали: це українці! – настільки вони вірні історії, краю, побиту рідному... Старший почав свою оповідь: чи не хочете послухати? Ну, слухайте ж сумирно.

...Славні були селяни у старих панів, у покійних (розказував дід мій): всі люди майстрові, робітні, дужі, здібні. Славний у старих панів був Яремко коваль. Бувало, чи то зробить серпа, чи клямку, засув, чи гачок, чи завіси для скрині – ну вже так прехитро оздобить різьбою та карбами, що аж диво бере! От так би сидів та милувався!

Що тут! Бувало, Яремко лагодив навіть замки з пружиною хитрою і панський берлін; що там казати – спритний був коваль! А, бувало, пісню заспівати, станцювати, заграти на сопілці (куди там твої гуслі!) – до всього удатний! А співати чи читати на крилосі – бігме, заслухаєшся!

Ну, а кузня у Яремка: та в когось і хата не буде просторішою і гарнішою; а різних же кунштів наклеєно! Тут і кіт астраханський возиться з мишами, і з пікою Єрмак, і Палій з хитро підписаною віршею вгорі і конем, підкованим ухналями з жовтої міді, і Страшний суд, і явлення чудесні – з жіночими персами, зі звіриною мордою, гребенем і в пір'ї, багато картинок! Побіля горнила, на самій печі, висів на полотні намальований чорт, повішений догори ногами; ну, та й змальований, як живий! Хто не гляне – упізнає: чорт та й чорт тобі! Чорний, з рогами, з предовгим хвостом, з бородою, з калиткою грошей у кігтях і з людськими гріхами...

Чорта Яремко вимастив грязюкою і дьогтем, очі прокляті випалив, всього поколов та подряпав. Якщо Яремко кує – то він вже так старається, щоби до чорта спиною – конче спиною обернутися; таким ото робом він і місить залізо. А якщо Яремко і гляне, бувало, на чорта – то тільки, щоб плюнути на чортову пику.

Чорт розізлився. Він твердо постановив відімстити ковалю жорстоко, по-чортівськи... Та скільки лихий до Яремка не підкрадався: і гроші мішками обіцяв, і худобу, і панство, і всі послуги; але твердий коваль непідкупний, і чорт до коваля неприступний.

Та от мій коваль переніс ще й до хати поганий портрет і прибив догори ногами, над дверима. Обернеться до дверей – нечистому дулю чи плюне. Ще дужче злий дух розізлився! Шукає він способу, як нашкодити Яремкові... І знайшов...

У кузні з'явився новий робітник – циган, і робітник – на славу! Що за робота пішла у Яремка: скоро, красива і надійна! І десять робітників не зможуть змагатися з циганом. Яремко тільки дивиться та гроші рахує. З інших сіл приїжджають з роботою: уже й кузні дві, не одна – і народом набиті...

Добре. Приїхав якимось до Яремка з роботою кульгавий отаман: праця зроблена, гроші заплачені. Але робітник-циган запропонував отаману скувати йому кульгаву ногу: той, відки-

нувши милицю, погодився. Циган розпік до червоного кульгаву ногу, вийняв, ударив молотком, хлопнув водою, посипав піском... Тільки вийшов отаман із рук коваля – та навприсядки!..

Добре, слухайте ж. З тієї пори до коваля приносили не брут і залізо, а хвороби, болячки та каліцтва. Коваль мій всюди встигає, кує їх та лікує, та грошики бере і з ліком і без ліку. Циган перековував уже й дідів та бабусь – на парубків та молодичь; кував негарних на красунь, а калік на красенів.

Якось циган відлучився; а дідич Яремків, підтоптаний дідуган, приходить до Яремка з наказом – перекувати його на парубка. Недовго думав коваль: зав'язав пана у мішок та, підклавши вугілля, кинув у горнило, а сам узявся міхи роздувати. Відчайдушний крик і стогін панський незабаром затихли. Вийняв Яремко з вогню обгорілі кості: на друзки їх молотком розбиває... – ото й усе, що залишилося, що було його паном!..

Вжахнувся бідний коваль! Циган пропав безвісти... Вже кат і Сибір очікують Яремка. Його засудили, як убивцю... Іде з острогу він у рідну хату – попрощатися навіки. Ось і священика покликали з молитвою: кропить він святою водою хатні стіни. А з ними і забутий портрет над дверима... Раптом у дверях з'явився робітник, що пропав був.

Викликав він у сні Яремка:

– Послухай, – каже, – то я тебе занапастив; але я й порятую тебе, тільки облиш ти у спокої портрета мого: глумися й клени його, та не кропи святою водою. Зараз піду в твою кузню і приведу твого пана живого.

Ба й справді: за мить з'явився у хаті коваля пан – парубок, хоч куди!.. І Яремка помилували та відпустили... А робітник згинув безвісти...

Зняв мій Яремко проклятого портрета зі стіни, відніс його в кузню – і швиргонув у полум'я, і чорним димом вкрився вогонь весь. Полотно згоріло, а проклятий метнувся у димар... І з тієї пори чорт почорнів ще гірше, його борода обсмалилася, і його улюбленим місцем залишився комин у кузні.

Закінчив старий свою оповідь, кінчаю і я, – не лайте.

Іван Купчинський

Народився на Курщині (1844), був родом з міщан, навчався в Курському повітовому училищі. Після закінчення училища батько його відвіз до Харкова, де він працював хлопчиком на побігеньках у гуртовій крамниці. Але торгова справа не притягала Купчинського, він багато читав, захопився драматичною літературою, а відтак виникла любов до театру і пристрасть до письменства. Піклуючись про самоосвіту, випросив у хазяїна крамниці дозволу слухати в університеті публічні лекції та відвідувати студентські гуртки.

Замолоду Купчинський почав служити прикажчиком, потім – кондуктором на залізниці. Він уже тоді почав писати різні оповідання російською мовою, але переважно з українського побуту. Познайомившись із О. Островським, став писати комедії, які ставилися в московських та інших театрах. Його п'єси хвалили і Островський, і Тургенєв.

Жив письменник весь час у Курську. Для українського читача цікаві його оповідання зі збірок «Таинственное и непонятное» (М., 1904, 95 с.) та «Рассказы» (1888, 214 с.).

Оповідання «Чортів портрет» публікується в анонімному перекладі за газетою «Діло», 1893 (№ 153–159).

Чортів портрет

Давно, коли ще на Україні були гетьмани, в селі Млинки жив коваль Омелько Сивий з жінкою Мотрею. Як у Млинках, так і в околиці Омелько славився не стільки своєю роботою, скільки відвагою. Він і самого чорта не боявся. А не боявся його тому, що не мав звички лихословити.

Про те, як дізнався Омелько, що сей, хто не лихословить, не має чого боятися чорта, розповідав він сам, як вже поетарівся, так...

Одного разу прийшов Омелько пізно вночі з корчми додому і, щоби не будити жінки, ліг спати в кузні. Довго чи коротко він спав, сего не пам'ятає, тільки якось чує, що йому зробилося тяжко, душно, неначе дим з сірки його душить.

Пробудившись, побачив: кузня освітлена, а о п'ять кроків далі стоїть чорт, світить очима і скрегоче, наче голодний вовк, зубами. Хотів Омелько перехреститись, та руки не може підняти.

«Ну, – думає Омелько, – ось коли мені кінець прийшов».

Але так сталося: чорт поскреготав, поскреготав зубами, та й каже:

– Хотів, я, Омельку, над тобою насміятися, та сили не маю; а все тому, що ти не лихословиш.

Сказавши се, зник. Відтоді-то зробився Омелько таким відважним, якого і на світі не знайдеш.

Були свята. Мотря, жінка Омелька, пішла до свояків на сусідній хутір, а Омелько побалакавши з кумом в корчмі, вертав задуманий додому.

– Гляньте, хлопці, онде Омелько йде, – крикнув один парубок з громадки, що йшла супроти Омелька.

– Ну, і що? – зауважив другий, що прийшов до села Млинки з міста, де учився у маляра, що церкви малює.

– То, що він такий відважний, що й самого чорта не боїться.

– Ба треба знати, якого чорта; а то часом можна настрашитися добре.

– Та хіба чорти не однакі?

– Правда, що не однакі: одні страшніші, а інші – так собі чортенята. Якби Омелько побачив самого Дідька, то би на смерть перестрашився, – промовив маляр.

Треба спімнути: хоча він був ще учнем, але так добре умів малювати, що як намалює чоловіка, то такий справді є – кожний пізнає.

– Ну, сего не говори. Нашому Омелькові й Дідько нічо.

– Чи так?

– Направду.

– Ану побачимо.

– Як же ти побачиш?

– А так, коли Омелько засне, я намалюю в кузні на дверях чортів портрет.

– Ну, і що?

– Нічо. Прокинеться Омелько і, як побачить портрет, зі сну буде уважати його за самого чорта й настрашиться.

– Ану-ну!.. – далися чути голоси парубочі.

– Добре, тільки нехай кожен з вас за порядком стоїть під вікном кузні, щоби видіти, як настрашиться Омелько чортового образа.

– Добре, добре, – згодилися парубки.

Сказали, зробили. Як тільки Омелько захропів, маляр увійшов до кузні, намалював на дверях портрет чорта і підписав під ним, що се сам Дідько, а потому парубки стали за порядком підглядати Омелька через вікно. Не треба було довго чекати, кузня не була натоплена, а різдвяний мороз скоро вигнав хміль з Омелька. Прокинувся, потягнувся, позіхнув, протер очі, а побачивши чортів портрет, спросоння взяв його за самого чорта, і сказав:

– Еге, ти знова був ласкав прийти? – Портрет мовчав. – Якого чорта, прости Господи, ваша світлосте, з'явилися передо мною? Може, хочете мене своїм видом полохати? – Чортів портрет мовчав. «Е, то, певно, котрийсь хлопець перебрався за чорта і хоче мене наполохати», – подумав Омелько – і, схопивши поліно, крикнув: – Слухай ти, чортів сину: як звідси не заберешся, то диви, чим обірвеш. – І Омелько показав поліно. Чортів портрет не промовив і слова. – Ну, коли так, то стережи ж свою чортячу пику! – закричав Омелько й кинув поліно в двері з такою силою, що аж двері отворилися. – Еге, диви, яка кумедія, та се не справдешній чорт, лише намальований, тай ще як – хоч дай йому табаки понюхати, – мовив Омелько, стоячи перед чортовим портретом і хотів його стерти. Але тут його задержала гадка, хто ж це намалював портрет: чи сам чорт, чи хлопці? І що подумують собі ті, що намалювали, про його відвагу, якщо він його зітре?

– А щоби ви мазярі, – каже, – галушками вдавились, якщо ви християнські душі, а якщо се чорти намалювали, то... Ви гадаєте, що я настрашуся вашого портрета і замажу його? О, ні, проклятуці, я от що зроблю вашому портретові!..

Омелько плюнув у лице портрета і, показавши йому язика, ліг спати.

Прийшла Мотря. Увидівши чортів портрет, страх як перепудилася і зняла такий крик, що навіть Омелько збудився і, протираючи очі, розглянувся на всі сторони, думаючи, що кузня горить.

– Ой, лишенько! Ой, в боці коле! Ой, серце вискочити хоче! Ох! – йойкала Мотря.

– Тю на дурну бабу! Мала чого напудитися! Дурна, та се тільки чортів портрет! – промовив Омелько.

– Тепер і я бачу, що чорт намальований, а нашо ж ти, Омельку, його намалював?

– Іди дурна! А на що ж би я його малював? Хто його малював? Може, і самі чорти!

– Зітри його, чоловіче! Та не видиш, який він страшний?

– Що вже стерти, то таки не зітру.

– Та чому?

– А хоч би і тому, щоби хто не подумав, що я його боюся, – відказав Омелько і знов плюнув на портрет чортовий.

І просила, і благала Мотря Омелька, щоби стер або замазав чортів портрет. – Омелько стояв при своєму.

Чортів портрет таки лишився на дверях кузні і був для Омелька плювачкою, рано, чи ввечір, чи вдень – як тільки Омелько захоче плюнути, він обертається до портрета, плює йому в пику і ще налає його свинею, або собакою...

Страшним голосом скликував Дідько чортів; стіни пекла дрижали і мало що не повалилися. Чорти, трясучись та поховавши хвости, спішать до свого наставника і пана, а наблизившись на відповідну віддаль до його трону, б'ють поклони й стають в ряди по «чинах».

– В чийм околі живе коваль Омелько?! – заревів Дідько.

Чорти мовчали і, глядячи один на другого, рушали раменами.

– До кого я говорю! Щоби хвости вам повідсихали! – ще грізніше заревів Дідько.

– В мо... мо... мо... їм, – запищав один чортик, ховаючись за інших.

– Ходи-но сюди! – гаркнув Дідько.

Трясучись та корчачись, колесом підкотився чорт до трону і присів перед ним на коліна.

– Хрест би тя побив, як ти міг допустити, щоби якийсь там коваль Омелько насміхався над нашим портретом?!

– Та... та... то... ох, всесвітлий і благородний владико темноти, сей Омелько такий відважний, що навіть нас, чортів, не боїться...

– А чому ж він нас не боїться?.. Га! – заревів Дідько.

Чорт затремтів і, лежачи біля його ніг, пояснив, що хто не лихословить, тому чорти не зроблять ніякої капості.

– Ах ти бабський язичку! Ах ти цокотюча сороко! – заревів Дідько так, що чорти зі страху поперевертались.

– Ви... ви... винен, – пропищав згрішилий чорт.

Але Дідько схопив його за язика і з такою силою потягнув, що язик витягнувся на лікоть із рота. Чорт заскавулів, кинувся і завертівся вовчком.

Опісля схопив Дідько чорта за хвоста і став вертати ним так скоро довкола своєї голови, як колесо вертиться у скоро їдучого воза. Пустивши хвоста, він схопив чорта за роги. Чорт забрехав по-собачому, запищав і, молячи пощади, почав кидатися. Випустивши із рук роги, Дідько так промовив до винуватця:

– Пам'ятай, бабський язичку, собача пантарко, нужденна каліко, як ти мені не погубиш коваля Омелька, то відірву тобі язика, поламаю роги і прожену з-поміж чортів. Геть! – прокричав Дідько і, вхопивши чорта за ногу, шпурнув ним з пекла просто в село Млинки.

Нечувані речі почали робитися в Млинках; та не в одних Млинках, а й в довколишніх хуторах; лиш що візьме хто-небудь залізу річ до рук, а вона вже ломиться; мотику, чи сокиру візьме в руки чоловік, а баба за коновки або відро, глянть – або зіпсуються, або поламаються. Потяглись цілою громадою млинківці і хуторяни до кузні Омелька з просьбою якнайскорше направити поламане.

Дуже втішився Омелько, що дістав так багато роботи і гаряче взявся до неї, але попрацювавши два дні, бачить, що роботи все більше і більше, кинув молот, і витираючи краплі поту, що спливали по його обличчю, вийшов на вулицю.

– Здорові були, батечку, – крикнув циган, підходячи до Омелька, – я до вас, батьку.

– Чого потрібно?

– От знаєте, бодай му пек, сокира вищербилася, треба направити.

– А, бодай! Тут і без тебе стільки роботи навалили, що не можу собі сам дати ради.

– Ей, батечку, будьте ласкаві справити.

– Забирайся! Не маю часу.

- Ну, то дозвольте мені самому.
– А хіба ти коваль?
– Ба, та ще який! Ти такого із роду віка не бачив.
– Справді?
– Ось гляди.
– Та ви, цигани, всі хвалитись вмієте.
– Я без хвальби кажу, що ти такого коваля ніколи не видав.
– Ну, побачимо, – муркнув Омелько і, запровадивши цигана до кузні, сказав: – Ану, цигане, бери молот. Будемо бачити, який з тебе коваль.
Циган узяв молот, поклав сокиру на ковадло і відразу сокира була готова.
– Ну, ти глянь, що за коваль! – крикнув здивований Омелько.
– А що? – радісно усміхаючись, промовив циган.
– Та що, я добрий коваль, а ти, сто тисяч тобі пирогів, такий, такий... бодай тебе... якого я ще в життю своїм не бачив. Такий би мені робітник придався б.
– Ну, що ж, то бери мене за робітника.
– Я би не проти, але бач ти мені заспіваєш, небожеську, багато.
– А що би ти мені дав?
– Нема що й казати! Я не можу багато обіцяти.
– От слухайте. Я в шатрі маю ще батька, також коваля, не гіршого за мене. Даси нам по одному дудкові¹ від срібного. Запрацюємо срібного – один дудок собі, а решта тобі. Страви не потребуємо, маймо свою в шатрі.
Омелько аж рота роззявив з зачудовання; дешевше не можна було.
– Ну, що пристаєш? – запитав циган.
– Та як, хіба жартуєш, чи що?
– А може, дорожуся? – усміхаючись злобно, поспитав циган.
«Ні, він, певно, одурив, що так дешево згодився», – подумав Омелько, а вголос сказав:
– Як той каже, ціна не мала, з тебе робітник добрий, а ще як і твій батько такий, як ти, то я пристаю.
І вдарили по руках.
– Будь здоров, газдо! Піду покликати батька, – сказав циган і пішов.
«Певно, не прийде, батько його відмовить», – подумав Омелько і взявся до роботи.
На другій день дивиться, а циган вернувся та не сам, а з батьком. Робота в кузні закипіла. Батько показався ще луччим робітником, як син, а Омелько, дивлячись на їх роботу, тільки дивувався, а сам нічого не робив, лише рядив.
– Дайте спокій, пане майстре, ми собі дамо раду, все зробимо, а особливо, як поставите квартиру, – сказав старий циган.
– Добре, добре, як зробите, я не від того, – промовив Омелько і вийшов до корчми по горілку.
Хоча й скоро ішов Омелько до корчми, однако ж робота в кузні йшла ще скорше. Що за два дні зробили б добрі робітники, те цигани зробили за пів години, а Омелько, вернувши з горілкою, тільки руками сплеснув.
– А що, батечку, добре заходимося коло діла? – поспитав, усміхаючись, циган.
– Та, аж страх, як добре.
– Почекай ще, то не таке увидиш.
– Ну, вип'ємо горілки, а потому якось буде.
Омелько почав циганів гостити горілкою, тай так погостилися, що Омелькові геть голова закрутилася. Як вже Омелько добре впився, каже циган до нього:

¹ Старовинна польська монета.

– Батечку, ти ще не знаєш, який з мене майстер. Я з твоєї старої баби викую молоду хоч куди – кров з молоком.

– Ну?

– Направду.

– Та де? О! Неправда!

– О, та чого би-м казав неправду?

– Як так, то чому свого старого не переробиш на молодого?

– Тому, що не маю власної кузні, а таке робити хто би дозволив в своїй?

– Нема що і казати, діло дуже мудре, – згодився Омелько.

– Правда?

– Сину, – сказав старий циган, – наш газда добрий чоловік і знає, який з тебе майстер.

Попроси ж у нього дозволу перекувати мене в його кузні на молодого.

– Не треба й просити, я без просьби годжуся; тільки то вже така робота, що хоча ти майстер на цілу губу, а такого діла не зробиш, – бурчав підпийлий Омелько.

– Сам увидиш, – сказав циган, і поваливши батька на ковадло, взявся його кувати, наче яку підкову або сокиру.

Омелько і очі витріщив, і рота роззявив, і руки розложив від великого подиву. Якби не був п'яний, то, напевно, був би пізнав, що се щось не просте, але коли хміль гудів у його голові, то він тільки придивлявся, та дивувався до роботи цигана.

– Ну, дивись, батько вже готовий. Правда, що за моторний парубок: лише дівчині під пару! – усміхаючись, сказав циган, показуючи на батька, як той підводиться з ковадла таким парубком, що, як той каже, і написати і намалювати.

– Ну, і кумедія! – промовив Омелько.

– І-і, батьку! Хіба ще й не такі чуда водяться на білому світі? – промовив циган.

– Правду каже, – на сім світі багачко чудес, – згодився Омелько.

– Ну, що ж, давай тепер свою стару, нехай її перекою на молодицю.

Якби знов не горілка, то Омелько, напевно, би розважив: на якого чорта мені молоді жінки, коли я старий? Хіба на се, щоб вона мене покинула? Прожив я зо старою двадцять п'ять літ у спокою і злагоді, буду жити, як і перше. Але що в Омельковій голові хміль гуляв, то йому прийшла охота мати молоду жінку замість старої і, не дуже думаючи, крикнув:

– Ану, жінко, ходи сюди!

– Та чого хочеш, старий? – спитала жінка, ставши на порозі.

– Того, щоби ти зробилася зі старої молода, та іще така, щоби за тобою всі хлопці бігали, – промовив Омелько, поважно взявшись у боки.

– Чи ти здурів?

– Та де! От мій робітник, циган, перекує тебе в таку молодицю, що і сам сотник позавидує.

– А, бодай тебе! Не знати, що вигадав! Та хіба се можна мене перекувати?

– Правда! Я з тебе таку молодицю зроблю, що аж гей, – сказав циган.

– Пек тобі, ніколи не повірю, щоби щось подібного можна було зробити.

– Ось, дурна, диви, якого парубка викував циган зо свого старого сивого батька, і з тебе так само зробить.

– Пожартували, буде досить. Ще стиранка не готова. Мушу докінчити, – промовила Мотря і хотіла йти, але Омелько схопивши її за руку, крикнув:

– Ні, стара, ти мусиш бути молодою, – і привів її на коваля.

– Я зачну, а ти помагай! – крикнув циган, б'ючи Мотрю молотом по голові, від чого вона, навіть не писнувши, впала мертва. Потім циган підняв Мотрю і, поклавши на ковадло, почав кувати, наче кусень заліза, з котрого має бути підкова. Омелько мимоволі, не тямлячи, що робить, чинив те саме, що циган, – тільки з другого боку ковадла.

– Поліцай! Рятуйте! Коваль Омелько жінку вбив! – пролунали голоси селян, що прийшли до кузні по замовлену роботу.

Крик селян відразу протверезив Омелька. Він кинув свою роботу, оглянувся – ані цигана, ані його батька не видно; замість них ціла кузня повна людей.

– Ой-йо-йой! Пропала моя голова! – простогнав Омелько, кидаючи молот, і добровільно віддався в руки сільському начальству, котре тут-таки його ув'язнило, поставило коло нього сторожу і про все донесло гетьманові.

Гетьман, розглянувши справу Омелькову, велів його повісити.

Скорше від блискавки полетів чорт з доносом до свого пана, цілковито пересвідчений, що заслужив ласку у Дідька.

– Ну, що ти зробив з Омельком, кажи? – спитав Дідько, гостро дивлячись на чорта.

– Вже я йому доправив! Більше не буде насміхатися над вашим портретом, ваша всетемнійша темносте.

– Як се було?

Чорт оповів.

– Бовван, дурак, теля, бодай тобі сто жаб на голову сіло! – заревів Дідько.

Чорт виставив язика від подиву.

– Ах, дурню, дурню, баранячу маєш голову, а свиняче рило. Ну, чи маєш ти хоч трохи розуму в голові?

– Та... – ваша вестемнійша темното...

Але Дідько не дав йому докінчити і закричав:

– А, ти ще смієш оправдуватись? – схопив чорта за хвоста і почав ним сіпати. Чорт вив, ревів і просив милосердя. Давши собі духа з чортом, Дідько поставив його перед собою і сказав:

– Слухай ти, бараняча голово, ослячі вуха! Що з того буде, що Омелька повісять? Прецінь його повісять без вини, а хто без вини умирав, той до нас не достався, а ти, бараняча голово, так зробив, що він просто піде собі до неба. Зрозумів?

– Зрозумів, винен, ваша всетемнійша темното.

– От, як би ти на правду перекував Омельчину жінку зі старої на молоду, то було б інакше. Зрозумів?

– Зрозумів, ваша темносте.

– Отже забирайся і за всяку ціну спаси Омелька, потому залізь йому в ребро й ожени його на молодиці, а потім... ну, потім і без чорта так буде, що Омелько заслужить на пекло.

– Слухаю, ваша темносте! – пропищав чорт і, вклонившись низько Дідькові, полетів до в'язниці, де сидів Омелько.

Омелько, очікуючи смерти, сидів задуманий, бідкаючись над тим, що так, нізачо погубив свою добру і вірну дружину. Але от чує знову знайомий голос цигана:

– Омельку, батечку, здоровії були! – і перед ним наче з землі виріс циган.

– А, то ти, чортів цигане! – закричав Омелько, кидаючись на цигана-чорта, й ударив його з цілого розмаху, але кулак попав на стіну.

– О, бодай тебе! – закричав Омелько, хапаючись за свій кулак.

– Та ти не гнівайся, іно послухай мене, – промовив чорт.

– О, аж забагато я тебе слухав – на добро мене навів.

– Не пропадеш, батечку.

– А може, ти мене спасеш?

– Хтозна, може, і я.

– Забирайся до свого батька чорта, а ні, то я тобі боки поламаю.

– Так як вже раз обламав?

- Думаєш, як раз тобі удалося, то в другий раз так само буде?
- І другий, і третій, і четвертий, скільки захочу, бо я не той, за кого ти мене маєш: Я сам чорт. – І він відразу прийняв свій справжній вигляд.
- Омелько хотів перехреститися, але чорт поспішно додав:
- Почекай, Омельку, не проганяй мене, доки не вислухаєш всього.
- Омелько схаменувся. Чорт продовжував: – Я прийшов тебе вирятувати від смерти.
- Була колись правда, та заржавіла! – перебив Омелько.
- От послухай перше мене, а потім роздумай, чи правду я кажу, чи ні. У тебе в кузні нама лювали хлопці портрет Дідька, мого пана. Ти сміявся над ним. Через те Дідько дуже озлоблений на мене, побив мене і наказав, щоби я тебе конечно погубив.
- Розумію, – сказав Омелько.
- Ні, ти всього не розумієш.
- Чому ні? Сиджу ту у в'язниці, а потім гайда на шибеницю.
- А потім?
- А потім знаєш що – смерть.
- А потім?
- А вже потім сам Бог знає, що буде! Невинно терплю. Прецінь ти убив мою жінку.
- Отже знай, хто невинно на землі терпить, той просто йде до раю. А нам, чортам, се не в смак.
- Еге...
- Тепер розумієш, що мені треба тебе спасти? Коли тебе будуть вішати, не відганяй мене хрестом.
- Та ти, ще, може, якої капости хочеш мені зробити?
- Клянуся тобі рогами і чортячим хвостом, щоби я уже більше смоли не пив і вогню не їв, коли брешу. Тепер хочеш вір, хочеш не вір. Коли тебе стануть вішати, не хрестися, а я зроблю таке чудо, що тебе пустять цілого і здорового.
- Ну, красно, нехай на твоїм стане.
- Пам'ятай, що я тобі сказав, – промовив чорт і щез.
- Довго думав Омелько, чи слухати чорта, чи ні? Вмерти невинним і дістатися раю, чи ще жити? Нарешті рішився послухати той раз чорта. Захотілося йому ще жити.
- Настало рано. Юрба наповнила площу, посеред котрої піднімалася шибениця, а коло неї кат походжав. В юрбі чути було лише жаль за Омельком. Одні жалували його як доброго коваля, інші як доброго чоловіка, котрого чорт попутав.
- Ех, – можна було чути в товпі, – чого то по п'яному не зробить чоловік! І відважний був і побожний – самого чорта не боявся, а таки його чорт попутав.
- Заголосила труби і бубни, Омелька привели під сторожію, перечитали засуд. Кат поставив його на стільчик, накинув на нього мотузок і вибив з-під ніг стільчика. Але в ту саму хвилину мотузок урвався, а Омелько, мовби нічого не було, станув на ноги.
- «Не збрехав, чортів син, не збрехав», – подумав Омелько і серце його радісно забилося.
- Народ зашумів, захвилювався і простугонів:
- Невинного вішають! Невинного!
- Кат і начальство кинулися до Омелька, а далі, ну ж оглядати мотузок. І що ж? виявилось, що він перепалений в тому місці, де перервався. Юрба ще дужче загуділа і домагалася, щоби Омелька, яко невинного, пустити.
- Зачекайте, православні християни! Скоро Омелько невинний, то і вдруге мотузок не видержить його, – сказав суддя і сам докладно оглянув мотузок.
- «Добре. Вішай хоч десять разів – все одно», – подумав Омелько і знову просунув голову у петлю. І знов кат вибив з-під ніг стільчика і – о диво! – мотузок запалився і обірвався, ба навіть сама шибениця загорілася.

Народ ще дужче заворушився і домагався негайно відпустити Омелька.

– Народе православний! – сказав суддя. – Не можу я сам від себе пустити Омелька. Вже його більше вішати не буду. Відведу до в'язниці і про все донесу гетьманові. Як він порішить, так буде, – сказав суддя.

Народ притих і розійшовся. Омелька відвели до в'язниці і донесли про все гетьманові. Гетьман вислухав і сказав:

– Чи не чарівник він який? Або яка нечиста сила йому помагає?

– Ні, – кажуть, – перед смертю він сповідався і причащався, та і добрий християнин з нього.

– Ну, коли так, то пустіть його на чотири вітри. А за се, що він терпів невинно, дати йому сто срібних.

«Що ж мені тепер на світі робити?» – подумав Омелько, вийшовши з в'язниці.

– Женися на молоденькій дівчині, – шепнув йому чорт.

– Ай, так зараз і женитися?

– Женися! Я тобі таку найду, що і у самого гетьмана нема такої, – шептав чорт, стараючись улізти в Омелькове ребро.

Та ба, не так склалось! Омелько ніколи не лаявся, а й тепер ще не був п'яним, то чортови не вдалося влізти в його ребро, і Омелько, замість женитися, подався у монахи.

Батьки наші, коли ще були молодими, заходили часто-густо до земляка в монастир. Старий був, дуже старий був Омелько. Він, кажуть, і оповідав, як його чорт попутав. «Якби у мене не було, – каже, бувало, – сеї доброї звички – ніколи не проклинати, пропав би був з головою. А тепер, може, дозволить Господь хоч здалека рай Божій уздріти і в кігтях чортових не бути».

Пантелеймон Куліш

Народився 8.VIII.1819 р. в містечку Вороніж на Сумщині в поміщицькій родині. Вчився в Новгород-Сіверській гімназії та Київському університеті. Не скінчивши курсу, учителював у гімназіях Києва, Луцька, Рівного, викладав у Петербурзькому університеті. Був одним із засновників Кирило-Мефодіївського товариства. Після арешту відбував заслання у Тулі. Згодом жив у Петербурзі та у своєму маєтку на хуторі Мотронівка під Борзною на Чернігівщині, де й помер 14.II.1897 р.

Куліш залишив по собі багату літературну та наукову спадщину, в якій знайшлося місце і для фантастичних творів та казок: «Огнений змій», «Коваль Захарко», «Про те, чому в містечку Вороніжі висох Пішевців став», «Циган» та ін.

Про те, що сталося з козаком Бурдюгом на Зелені свята

Прийшли Зелені свята. Земля причепурилася, мов пригожа панночка. Зазеленілі садки облилися запашним молоком; поля й городи красують квітками, й повна півча² птахів не вмовкає цілий Божий день у повітрі, сповненому пахощами квітів.

Важко розповісти, як весело в нас на клечальні свята. Усі хати й подвір'я уставлені кленом, березками, липою; це називають клечанням. Скрізь – задля цього свята – виметено, вичищено, що не можна краще. Пройдеш вулицею – любо! Причепурені дівчата, як повний мак у городі, то красують перед порогами хат, де вони грають у крем'яхи, і звіряють одна одній свої любовні таємниці, то кружляють яскравою веселкою в танку. Парубки раз по раз ходять з музикою, танцюють, забавляються. Куди тільки глянути, люди всі повбирані, пригладжені; навіть і старі козаки в ці дні виходять посидіти за ворота не інакше, як у нових свитах, в ошатних поясах і з випущеними поверх свити білими комірцями сорочок. Тепло безхмарне небо гріє, світить і живить усю землю. У холодку вишень і черемшини темно й прохолодно; а згори все горить, все золотиться. Далекі ліси синіють, і важко розпізнати – чи хмари на краю землі, чи ліси. Вода блищить проти сонця, і ніяке око не винесе тих іскр, що виблискують від її поверхні. Все живе, чудове, любе!

А настане ніч, – повіє свіжістю, небо всіють зорі, впливе з-за дерев місяць: тоді – нове роздолля! Тоді двори й вулиці ті ж, та не ті: все начеб бачиш у сні, або на картині. Тут – вся половина церкви, від верху до низу, яскраво блищить, як сніг морозної місячної ночі; на другій стороні – купи садків, повиснувши важким галуззям, гріють на місяці своє кругле верховіття; а там – за розваленим млином, на якому тільки оголені крокви невиразно бовваніють у присмерку, щось синіє й тьмяно світиться. Далеко-далеко потягнулась ця сиза смуга: то став – наше сільське море. Над ставом густо розрослись величезні, сиві верби; вони щільно облягли його, дивляться в його воду, повиваються ранком його туманами, вмиваються увечері його росою й потопають у ньому своїми дрімливими вітами. З-за верб видніють гуральні, проміж верб світиться іноді вікно якої-небудь відлюдної хати, і чудовим відсвітом грає в глибокій воді; начеб огненна мітла висить на гілці дерева й б'є вниз, розкидаючи іскрами. А місяць сребрить холодну воду й напускає на неї тьмяну синь.

У такі чудові ночі голосні пісні не втихають у нас по всіх вулицях, їм щось відголошує на ставу, начеб русалки, впливши погуляти при місяці, підроблюються під людські пісні. Порою пронесеться шумний гурт скрипок і бубнів з далекого кінця вулиці, і слідом за цим промчить юрба гультяїв: вони кружляють, вони змішуються, як танок нічних духів, і немов летять, немов пливуть у повітрі. Так проходить цілісінька ніч і коли місяць, зарум'янившись і збільшившись

² Півча – хор.

за ніч, стане сідати над димчастою водою й кине від себе багрянну смугу вздовж усього ставка, тоді тільки розходиться гульлива молодь хропнути з годинку й набратися у сні нових сил і веселощів на завтрашній день.

У людей поважних є своє діло, не таке привільне, але не менше їм утішне. Вийшовши з церкви, вони заходять додому взяти хлібець, і вирушають у гості до родичів, до приятелів, до знайомих. Там шумлять веселі розмови, червоніють наливки, носиться запашним паром варена; там напідпитку заходяться коло журавля, затіють і чеберячки, і чого не повигадують. Розповідати про все це буде довга історія, а в мене є друга. Саме хочу я розповісти вам, яка притичина сталася з воронізьким козаком Бурдюгом на Зелені свята.

Кожний знає, що за нашим християнським звичаєм треба святкувати увесь клечальний тиждень, і що робота, зроблена в свято, ніколи на добре не піде. Хіба мало буває прикладів, коли грім палив стоги сіна, що його накосили або нагромадили святочного дня! А в одного козака, на самого Палія, зайнялися на возі копи, насилу бідний встиг випрягти воли, а то б розлучився з ними навек. Кажуть, що того вогню, що займеться від грому, ніяка сила людська загасити не може. Але людину, мабуть, так уже створено, що її навчити важко: не встигне вибратись з одного гріха, а тут уже лізе в другий! Та й самому Бурдюгові була вже кара за роботу в свята. Раз у неділю віз сіно. Тільки, що ж? На половині дороги – баюра. Погода була суха, дощу не було з тиждень; і він же сам не далеко, як годину тому, їхав цією самою дорогою, і не було баюри. Нічого робити: Бурдюг повернувся назад, склав сіно і тоді проїхав додому вже по-сухому.

Проте цю подію Бурдюг хутко забув, і минулого року на Зелені свята надумався згребти накошене до свят сіно. Було це на четвертий день свят. Поснідавши добре вареників і пампушок, що лишилися від учорашнього дня, він запряг у воза пару коней (Бурдюг був собі козак заможний) і поїхав до себе на хутір. Ввечері, коли за коловотором стало вже видно порох від череди, що поверталася з поля, а крізь неї чути було ляскання довгого батога і знайоме гукання чередника, вся парохвія, в якій жив Бурдюг, вражена була дивним явищем. Бурдюг, що завжди пестив свою пару коней і тільки зрідка пускав їх підтюпцем, тепер летів що є духу, сам на аршин підскакував на возі й раз у раз парив пугою коней; а вони неслися як стріла, і віз торохкотів начеб десять литовських таратайок бігло з гори. Всі старі козаки, що сиділи собі приємно без діла, і молоді хлопці, граючи на дорозі в кеглі, зробили один висновок: що сталося щось надзвичайне; а деякі баби почали уже торочити, що вони самі бачили, як русалки гналися за Бурдюгом.

Смутний і невеселий приїхав Бурдюг додому, сів у кінці стола й замислився. Маленький син його, довідавшись, що приїхав батько, вбіг до хати верхи на дрючкові, але помітивши, що батько сердитий, не насмівився гратися, як звичайно, поставив свого безногого коня, боязко підійшов до батька й мовчки заглядав йому у вічі, немов випрохуючи ласки. Батько взяв його на руки.

– Багато, тату, бджоли наносили меду? – спитала дитина.

– Багато, – відповів батько, і ні слова.

Замовкла й дитина, бачивши, що батько щось надто задумався. Незабаром смерклося. Дали вечерю, і коли запашна пара борщу діткнулась його нюху, Бурдюг почав поглядати веселіше й нарешті сказав:

– Ну, жінко, тепер я й сам не буду і дітям закажу працювати в свято.

І став розповідати ось що:

– Їду, – каже, – я на хутір. Вже минув і Гостру Могилу, і Кривоносів Ночви; вїжджаю у свій ліс; аж наздоганяю двох чоловіків. Дивлюся: знайомі люди, маківські козаки. – «Добридень!» – «Добридень!» Слово за слово і не помітив я, як опинились ми біля хутора й кінць ударив голоблями в ворота. Ну, стороннього чоловіка треба прийняти! Підніс я їм по чарці настоянки і почастував медом. – «А я ось, – кажу, – приїхав убирати з пасічником сіно. Хоч

воно тепер ще й свято... ну, та Бог простить: така робота – та ж гульня!» – «Ось і до речі, – сказали козаки, – все одно нам нічого буде вдома робити; ми вам допоможемо». – Добре, взялися до роботи; робота йде, вже не можна краще: копиці раз у раз виростають одна за одною. Що треба було б цілий день робити, то в нас народилося за годину. Проте непевність у мені якась взялась: що це за диво? Руки самі так і машуть. Дивлюсь на козаків: що гребне, то й копиця; ну сказати, словом, куди ще рано скінчили роботу. Побачивши, що діло наближається до кінця, я звелів пасічникові варити кашу. Не встиг оглянутися – сіно все складено як слід, і дід уже знімає казанок з триноги. – «Що за лихо! – подумав я, – чи мені все так здається, чи справді тут щось недобре втрутилось!» Ось громадільники, поклавши на плечі граблі, підійшли до казанка й почали пісні; а слідом за ними заспівав, здавалося, весь ліс: берези почали похитуватися і підводити тоненьким голоском, дуби зашуміли басом, а сосни так і сопіли надувшись. – «Що це? Слухайте!» – кажу я громадільникам, показуючи на ліс. – «Вітер!» – відповіли громадільники й засміялись; і в далекому степу теж залунав сміх, начеб ціла громада козаків зареготала. І раптом відліг у мене від голови туман, і все стало мені здаватися звичайним. Випивши по чарці, стали ми полуднувати. Тут знов очі мої почали дивитися, як крізь сито, і мені здалося, що дерева зійшлись коло нас у коло, нахилились і заглядають у казан. Подивився я на козаків: сидять незнайомі люди; на них якесь дивне убрання – москалі не москалі, наші не наші; сказати би рядичівські німці – так ні ж! ті все-таки до людей подібні; а ці бог зна що!.. Тут уже страх мене взяв не жартома; волосся на голові заворушилось; як навіжений скочив я, – і мені здавалося, що все скочило за мною і ловить мене за поли. Не пам'ятаю сам, як сів на воза, погнав коні. По коренях, по пеньках понісся я без пам'яті. І враз – небо потемніло, крізь дерева блиснув місяць і зірки. У лісі щось виє, щось плаче. Деревна похитуються, як комиш. Заплющивши очі, я гнав коні; але мимохіть бачив, як русалки, повиснувши на верхів'ях берез, учепившись за довге віття, гойдаються, стогнуть, з реготом кидаються під ноги коням, а коні летять, мало не вискочать із шкіри. Вже б давно пора виїхати з лісу; але дорога начеб витягнулась удвоє.

Нарешті яскраве світло осліпило мені очі; і коли я прозрів, передо мною показався Вороніж: сонце стояло на заході, на вулицях люди, і я не опам'ятався, як влетів на подвір'я.

Під час розповіді Бурдюгова жінка сиділа замислившись і втопивши очі в землю, дивувалась з чудної події.

– Так, – сказала нарешті вона, – страшно! – і, підвівши очі, побачила, що нікого в хаті нема; дерев'яні тарілки, ложки, хліб – розкидані на підлозі; каганець блимає і з кожним блимком гасне; ніч, стіни, вікна – все вкрито червоним світлом і дрижало; крізь відчинені в другу хату двері чорніла страшна темрява.

Жах і холод пройняв усе її тіло, вона закричала й кинулась з хати. На вулиці хтось схопив її за руку й питав:

– Чого ти кричиш, кумо?.

Бурдюжиха пізнала свою сусідку; розповіла їй усю подію і просилася переночувати в її хаті. Довго розпитувала й дивувалась сусідка, потім сказала:

– Слухай, сестро! Тепер чоловік мій п'яний і не дасть спокою ні мені, ні тобі; а коли хочеш, лізь на хату, там заснеш спокійно: там є постіль; може й я до тебе прийду.

Бурдюжиха залізла по драбині на горище, лягла й скоро заснула. Коли почав сіріти ранок, почувось їй крізь сон, що хтось плаче. Як же вона здивувалась, коли побачила, розплющивши очі, що сама сидить на вишні в своєму садку, а під вишнею плаче маленький її син і весь тремтить від ранкового холоду!

Послухайте тепер, що було в цей час з Бурдюгом. Коли доказав він до того, як козаки зробились незнайомими людьми, йому й синові привидилось, що ці самі люди сидять між ними за столом, і вони побігли. Але ось ще дивніше: хоч Бурдюг і розповідав про русалок та інше, а тим часом усе це з ним було саме так, як розповідала другого дня жінка. Вибігши без шапки

на вулицю, довго не знав Бурдюг, що йому робити: повернутись додому – страшно; а йти до кого-небудь на ніч і розповісти про свій переляк – соромно. Тут хтось ударив його по плечу.

– Здоров, куме!

– Здорово був, Кіндрате! – відповів Бурдюг.

– А куди це ти розігнався?

– Та ось наскучило сидіть вдома. Хотів було пройтись до когось, та й сам не знаю, – каже Бурдюг, намагаючись свій тремтючий голос зробити спокійним.

Кум, здавалося, не помічав і того, що Бурдюг був без шапки.

– Ходімо до мене, – сказав він, – ти давно вже в мене не був.

– Прошу, ходімо! – відповів Бурдюг, радіючи щиро його запрошенню.

І пішли. Поволі Бурдюг заспокоївся після свого переляку і вже безпечно сміявся з оповідань свого кума про литвинів, що той їх бачив за Десною, коли возив до Новгорода продавати хліб. Тим часом він наперед уявляв, з яким задоволенням вип'є в кума кухоль вареної, а може ще й повечереє. Ніч була ясна. Місяць сяяв над їхньою головою й розсипався сріблом по городах, по садках, по вибілених хатах. Очі наших подорожніх побачили греблю; за нею заблищав став, весь осяйний. Ось і кумове подвір'я. Заходять вони до хати: ясно, повна хата людей, і музики грають. Відомий в усьому Воронежі скрипаль Ковтун, похитуючи головою, задає козачка, присвистує й примовляє. Ставні діди, взявшись у боки, з важним виглядом працюють ногами, виставляючи вперед то одне, то друге плече; хто жвавіше, той порою вдарить ще й навприсядки, і червоновиді молодиці, в парчевих очіпках, похитуючися, як качки з боку на бік, виступають уперед, здригуючись плечима, піддзвонюючи намистом і дукатами й побрязкуючи дзвінками підковами.

Бурдюга прийняли, як дорогого гостя. Господиня зараз давай частувати його, спершу настоянкою, а потім за вечерею й вареною. Звеселився наш старий і став пускати такі баляндраси, що в молодиць гачки на юпках розтібувались від реготу, а козаки раз у раз хапались за пояси. Після вечері він перший затіяв ручкову³ й вибрав собі в пару не просту яку-небудь бабу, а ледве не самого голови невістку.

Гульня зайшла за північ. Бурдюг почував, що голова його начеб не тримається на плечах. Досить уже танцювати: ноги не зводяться. Він мав силу тільки сидіти на лавці й кружати варену. Біля нього зібрався гурток. Стали розповідати всяку всячину: звідки взявся тютюн, і як ганявся чорт за вовком, і як локотський козак Цимбалістий три роки бігав вовкулакою.

– Та що ж це за оповідання? – сказав Бурдюг, поставивши на стіл свій кухоль з вареною й витираючи свої вуса. – То вже штука, так штука! І не далі, як сьогодні зі мною сталася. Та ось, щоб я не дочекався світа Божого, коли неправда!

Тут він перехрестився... і враз усе, що було перед його очима – гості, музики, варена – все враз щезло, як і не було! Дивиться – недалеко від нього млин; сам він сидить на стовпі; навколо вода; повіває ранішній вітрець, снується по воді легка пара; а під другим берегом став червоніє й рум'яниться, віддзеркалюючи в собі схід. Страшно! Ось тільки поворухнись... і якраз полетиш у воду; а під млином, кажуть, така глибінь, що й міри нема! На його щастя, недалеко від млина, між кущами плюшняку, плавав рибалка Божко.

– Гей, друже, допоможи! – закричав йому Бурдюг.

– Що за лихо! Здається Федір Бурдюг? – каже Божко, підпливаючи до нього човном. – Який це, свате, не гнівайся тільки, чорт висадив тебе на цей присіх?⁴

– Та вже, видно, не хто інший, як сатана пожартував так зі мною, – відповідав Бурдюг; обережно спустився в човен і переїхав на берег.

³ Ручкова – танець.

⁴ Присіх – стовбик.

Кажіть же після цього, що лукавий не волен водити за ніс хрещеного чоловіка! А все це адже з-за того, що люди не шанують свят Божих і живуть не по-християнському.

Григорій Данилевський

Народився 14 IV.1829 р. в с. Данилівці біля Барвінкова на Харківщині. Закінчив Петербурзький університет. Друкуватися почав ще студентом, опублікувавши вірші, українські казки у власній обробці та статті. Згодом утвердився як майстер історичного жанру. Майже всі його твори так чи інакше торкаються України, хоч і писані російською мовою. Письменник вводив у дійові особи українців навіть тоді, коли твір і не стосувався історії України («Княжна Тараканова», «Спалена Москва», «Чорний рік»). У своїх статтях не раз палко виступав за надання права українській мові, здобувши собі славу українського патріота. Написав також кілька фантастичних оповідань: «Біс на вечорницях», «Життя через сторіччя», «Витівки духів», «Прогулянка домовика», «Старі черевики», «Христос-сіяч». Помер письменник 6. XII.1890 р. у Петербурзі.

Оповідання «Біс на вечорницях» було вперше опубліковане в журналі «Современник» в 1852 році під назвою «Повість про те, як козак побував у Бахчисараї», але згодом автор його переробив і воно ввійшло у зібрання творів уже з новою назвою. «Біс на вечорницях» подається в перекладі упорядника українською мовою за виданням: Сочинения Г. П. Данилевского. СПб., 1901, тт. 17, 19.

Біс на вечорницях

*Не такий страшний чорт, як його малюють.
Приказка*

Йшов Явтух Шаповаленко віддаленим Ізюмським провулком, зазираючи у всі вікна і зачіпаючи всіх перехожих. Ішов присмерком на вечорниці, які справляла в складчину молодь поблизької слобідки в лісі на водяному млині, і тому-то він розфрантився, наче павич.

Сині панкові шаровари, щойно куплені на торзі, були туго-претуго перетягнуті паском, на якому висіли гребінець, коротенька люлька і дві червоні, десь підхоплені скиндячки; від цього стан хвацького парубка гнувся, мов тоненька стеблина од вітру. Холоші шароварів були заправлені у високі, з залізними підковами чоботи. Поверх білої сорочки з синьою та червоною вишивкою під ковніром, на плечі була по-молодецькому накинута сіра, з чорними сердечками на поясі, свитка, а на голові – висока, з синім сукняним верхом шапка-бирка. У лівому його вусі теліпався ще з дитинства почеплений кульчик, а з кишені шароварів визирав кінчик жовтої з розводами хустинки.

І йшов він, викидаючи різні коники. То пропхає голову у вузьке віконце підсліпуватої вдови і над самим її вухом гукне: «А-гу!» То зовсім несподівано перед хатою волосного писаря почне на руках і ногах котитися колесом, гублячи в поросі то люльку, то хустинку, то капшука з тютюном, то посіє цілу доріжку п'ятаків; то поженеться за юрбою вичепурених дівок, і вони розлетяться від нього з вересками і зойками, наче зграя горобців од яструба... То, нарешті, угледівши двох сторічних дідуганів, братів Слив'яшних, вигукуючи «Ходив гарбуз по городу!», починає танцювати перед ними навприсядки. Чоботи його дзвенять підківками, вибиваючи молодецький танок. Густа пилюга летить стовпом і в її хмарі майне час од часу то бараняча шапка, то складка шаровар, то його вуса. З гуркотом летить повз розбита тарадайка лиманського церковного старости, який, звівши з подушок ошелешене обличчя, спросоння ніяк не може второпати, що перед ним діється, пролітає далі й щезає за рогом.

– Козачина! – прихвалює в одне слово ватага парубків, проходячи повз танцюриста. – Козачина, Явтуше! Козачина, Шаповаленку!

І Явтух розуміє, що він таки й справді козачина, бо врешті й сторічні брати Слив'яшні зводять погляд на нього, і його уважно розглядають очі тих людей, котрі уже третій десяток літ зранку до ночі сидять, наче могильні брили, біля своїх воріт і дивляться в землю, не підводячи голів ні перед чим на світі.

«Приємно жити на світі! Ох і приємно!» – думає собі Явтух, манджаючи городами до лісу.

Струснув волоссям, насунув шапку, підтягнув тугіше паска і зиркнув на ясне зоряне небо... Зорі тремтять і буцім гойдаються, мов огники повітряних свічечок. Та ось із-за лісу хлопнула хвиля ледь чутних звуків, далекий гомін і сміх. Хата мірошника небавом вигулькне з хащі дерев. А там гамір, галас, штовханина. І серед того всього красуня Найда, дочка мірошника...

– І що за краля ця Найда! – міркує Явтух, плуганячись пісками та пасовиськами і пере-стрибуючи то через очерет, то через рівчак, зарослий шуваром. – Хоч пан, хоч пропав! Скажу нині всім, що Найда – моя наречена і що я одружуюсь на ній! Побачимо тоді, як закомизиться старий мірошник!

Розсунувши куці, він сміливо рушив через ліс. Темрява і мертва тиша довкола. Ні соловей, ні пугач не колошкають лісу. Поміж деревами проти місяця зблиснуло болото; через нього лягла дорога, вимощена гілками й колодами... Наблизившись до болота, Явтух бадьоро ступив на колоду, вицьвохкуючи хворостиною та нарікаючи на людську працьовитість.

– Оце-бо народ, тії ізюмці! П'ять літ шпорталися по пояс у воді, а вибудували такого моста, що й з нечистим, прости Господи, не розминешся.

І раптом бачить – якраз посередині мосту всілося щось маленьке, худеньке, чорненьке і кудлате. Явтух іде, а воно сидить і тільки зелені вузьенькі очка тремтять і світяться.

– Киш! – гукнув Явтух, а воно й вусом не повело: і тільки вертить чорним і довгим, як у собаки, хвостиком.

Еге, кепські справи! Тільки спом'янув нечистого, а він уже навперейми! «Постій же ти, іродова душа, я тобі зараз покажу, як вашого брата учать!» Та, підскочивши ближче, зі всього маху як не ушкварить хворостиною! Завищав, забрехав чортяка, мов псюга яка, й метнувся під ноги хлопцеві, а той послизнувся на колоді та шубовсь у болото донизу вусами...

– Оце вода, так вода, ще й холодна ж яка! – пирхав Явтух, викупавшись у калюжі й тепер вилазячи на колоди. З шароварів його, зі свитки і з вусів текло, наче з даху за дощової негоди. – А бодай тобі! – додав, коли вивернув кишені – ні тобі кисета, ні хустинки, ні грошей. Все там, у болоті. – Зачекай же ти, бісів сину: я вже тобі втру носа! Викупав мене, мов того п'яного москаля! Чого доброго й на вечорниці отак запізнишся!.. Ах ти ж, свиняче твоє вухо!..

Та й в отакому жалюгідному стані почимчикував Явтух назад в Ізюм.

Брів, ледве перебираючи ногами од навислих шароварів, а тут іще вчувалося, що за плечима по куцах хтось крадеться і приказує:

– А що, братку? Насміхатися здумав? Що? Битися захтів? От тепер і танцюй! І танцюй!? Закипіла помста в його грудях.

– Не піддамся! – крикнув і плюнув набік. – Добіжу до хати, переберуся і ще встигну на вечорниці!

Сказав і щодуху помчав до міста.

Та не подолав Явтух і половини шляху, як холод пронизав його до кісток. Зупинившись, роззирнувся по полю і, не вгледівши довкіл ані душі, присів у траву й роздягнувся догола: «Тепер не буде так зимно!» З одягом під пахвою ще швидше почесав по високій траві, перестрибуючи рівчаки й купини... Місяць саме затулився хмарами й не дивився на голого парубка. З-за пагорба визирнув Ізюм. Явтух проминув щасливо городи і, шмигнувши попід парканами, вибіг на окіл. Тут він спинився і кинув сполоханий погляд на вулицю – ніде ні душі. Явтух з полегшенням зітхнув і рушив далі... Та не проминув, мабуть, і чверті вулиці, як із воріт

міщанки Хіврі Макітренкої, з піснями й вигуками, виступила ватага її дочок в супроводі довготелесого ткача Юхима Бублика... Вифранчені дівчата щебетали круг ткача, а він, обвішаний харчами для вечорниць, гонорово крокував собі між ними, мов чапля.

Побачивши дівчат, Явтух отерп. Мокру одіж він заховав на городах, щоб завтра вранці забрати. Тим часом дівки наближалися і все голоснішими ставали їхні голоси. Хлопець вскочив у перші-ліпші ворота і заліз у перекинуту діжку. І саме вчасно, бо якраз визирнув місяць і галас уже стояв над його головою.

– Ох, постійте, дівчаточка, я когось бачила!

– І я! І я! І я бачила, – посипалися дзвінкі голоси і юрба спинилася коло воріт. – Куди ж воно поділося? Як у воду впало!

– Та й справді дивно: куди б йому дітися?

– Та чи не під діжку заліз який дурень?

– Може, й під діжку! Ану-ну...

– Та ні, заждіть, – спинив їх ткач. – Се ж, певно, сліпий Кіндрат прокинувся і виходив собі з хати.

– Може, й так! – вирішили дівки і, скося зиркнувши на діжку, рушили далі.

На душі в Явтуха відлягло. Він визирнув, перечекав, поки юрба шезла за рогом, і чкурнув по вулиці, аж закурилося. Добіг до своєї хати, але тільки замка поцілував. Він до вікна – а воно зачинене. «Ох, ти ж, доле моя сердешна! – вигукнув мало не крізь сльози. – То ж треба було матері піти й двері замкнути! Ну де я її тепер знайду?» І він од розпачу гримнув кулаком у двері... І раптом чує: за плечима в повітряній порожнечі щось зайшлося тихим деренчливим сміхом. Явтух обернувся і виставив перед себе м'язистого п'ястука:

– Не піддамся я тобі, окаянний! Не піддамся, а ще при нагоді й потовчу! Хоч у спідницю і в бабські черевички вберуся, а таки піду на вечорниці, і горілки нап'юся, і з моєю кралечкою насміюся над твоєю собачою пикою!

Тее сказавши, підійшов до вікна сусідської хати. У хаті було порожньо, місяць світив на гладку підлогу, на піч і на полиці, заставлені посудом. Явтух штовхнув двері, вони відчинилися.

– Хоч ці не зачиняються, як від татар, прости Господи!

Це була хата молодиці Ївги Лободи, що її чоловік поїхав на заробітки. Явтух дістав з печі жарину і засвітив. «Кума посердиться та й пробачить, а на вечорниці я таки потраплю!» – подумав собі і став знімати зі стіни сусідчин убір... Зодяг довгу жіночу сорочку, голову пов'язав хустиною, взувся в червоні сап'янові черевички з підковами, почепив червоні коралі, накинув зелену юпку і подивився в люстро.

– Якби не вуса – чиста тобі молодиця! – сказав, усміхаючись. – І як же дивацьки споряджаються ті жінки! Мов писанки на Великдень... Ох і розпотішу я тепер всю компанію! І набігається, насміється й навеселиться моя Найдуса, моя зіронька!

Погасивши вогонь, вийшов із хати, зачинив двері й за ворітьми роззирнувся. Ізюм мовчав, вулиці наче вимерли. Світла глибина неба переливалася тисячами зір... Місяць непорушно і яскраво стояв над землею. «Вперед, Явтуше Остаповичу, вперед!» – сказав сам собі парубок і щойно зробив крок, як зненацька ноги його застигли в повітрі... Протер очі, глянув униз – і зойкнув од жаху! Земля була далеко-далеко внизу, а його тягне вгору якась невидима сила, і летить він усе вище й вище, летить так швидко, що голова з шумом розсікає нічне повітря.

– А що?! Будеш тепер сміятися та нахвалятися? – говорить щось у нього за плечима, і, обернувшись, бачить Явтух, що маленьке і чорненьке бісеня сидить у нього на карку, а кудлаті лапи тримають його попід руки. – Оце тобі і суджена, і горілка, і вечорниці твої! – каже бісеня і клацає зо сміху зубами, несучи його дедалі вище й вище.

Мурашки побігли по спині в Явтуха, коли усвідомив собі, якою страшною може бути помста цієї прояви, і від розпачу закрив очі. Коли ж знову подивився вниз, то і земля, і місто,

і ліс – все пощезало під ногами... Він летів у якійсь темній та безмежній порожнечі, і повітря лопотіло за вухами.

– Куди це ти несеш мене, дядечку? – спитав жалібно Явтух.

– А от я тобі зараз скажу! Я тебе, братчику, посаджу верхи на місяці. І просидиш ти в мене на ньому увесь вік. Хіба що як доведеться місяцеві опускатися до краю землі, то, може, встигнеш зіскочити на якусь копицю сіна чи за дерево зачепитися...

– А як я, чого доброго, задрімаю та гугупну з місяця?

– Ну, то туди тобі й дорога! – відказав чорт і рвонув ще скоріше.

«Прощай, Найдусю! Тепер уже я тебе ніколи не побачу!» – подумав Явтух і змірився зі своєю долею.

Летів він довго, нарешті місяць, сховавшись і вигулькнувши знову, мигнув поміж хмарами і підійшов до нього так близько, що він, як опісля сам розповідав, міг навіть роздивитися, з чого той зроблений. А зроблено було місяця із простого срібла, тільки що позолоченого та вилощеного, мов тарілка, лише в одному місці, мабуть, зачепився він за якогось стовпа, бо позолота стерлася і тому-то виднілися плями.

Раптом чує Явтух – щось у повітрі голосно зашуміло, і водночас чортик за його спиною затремтів і запискотів, наче мишеня.

– Ага! То ти дівок волочиш, сякий-такий?! – пролунав хрипкий і лютий голос, і стара зморщена відьма верхи на мітлі налетіла на дідька з кулаками.

– Та це не дівка! Це парубок! – заскавулів чортик, тремтячи усім тілом.

– Який парубок?.. Ах ти, жабеня пулькاته!

– Ой, Мавро Онуфрїївно! Та я, бігме, правду кажу! – верещав сатана під відьминими штурханами.

– Ось я тобі! Ось я тобі! – шаленіла відьма, не знаючи вже із якого боку лупцювати.

Нарешті вона вхопила бісеня за волохатого карка і так його почала трусити, що спочатку з її рудої коси злетіла хустина, а потім із кігтів чортячих випав Явтух і вниз головою полетів долину... «Ну, тепер уже й мені лиха година настала!» – подумав чортик і помчав угору, надіючись гепнути відьмою об місяць і струснути з себе...

І довго ще в повітря злітали клапті вовни й пучки волосся з обох сторін, а люта сварка потрясала темні простори. А Явтух летів сторчголов на землю...

А тим часом весело лунала розмова в низенькій світлиці заміського млина. Складчина цього разу вдалася якнайкраще, бо, по-перше, мірошник, старий удівець і скупердяй, поїхав у Чугуїв на ярмарок, а дочка його зосталася, а по-друге, ще тому, що багато хто з молоді надіявся цього разу уладнати свої любовні справи.

Підлога була гладенько вимита і вимашена вохрою, стіни свіжовибілені, оздоблені вінками і жмутами квітів. Піч яскраво горіла, і на гарячих сковорідках шипіли на ній, купаючись в олії, пшеничні горішки, яшні млинці і сластьони. Дубовий стіл, накритий білим обрусом, красувався під образами. На ньому стояли карафи з горілкою і брагою. На лаві коло печі лежало тісто, яйця, цинамон і стручки перцю. Біля столу крутилися дві молодіці – одна з них Ївга Лобода, – замішуючи печиво. На лавках, перекинутих відрах і ночвах сиділи дівчата і парубки. Сміх, гомін і співи перемішувалися з тріскотом печі і хурчанням веретен. Дівчата тягли з гребенів пряжу і весело водили веретенами. Парубки теж не дармували – той точив дерев'яне горня, інший стругав веретено своїй дівчині, третій гнув дугу, а четвертий розмальовував вивіску для хутірського шинку. А довготелесий Бублик під загальний регіт узявся цупити з печі гарячі галушки, вгощаючи своїх неприступних красунь. Всі веселились, реготали й галасували. Не веселилася тільки молода мельниківна...

Минуло вже чимало часу, а її хлопця не було й не було. Спочатку вона вирішила, що він зайшов до свого приятеля писаря, потім їй здалося, що він лише придурюється і що давно

уже прийшов та сховався десь поблизу, може, за хатою, вичікуючи, коли вона не витерпить і вибіжить сама йому назустріч. Вона вже готова була встати і вийти, але таки не зробила цього, бо подумала, що не варто розбещувати нареченого.

Так вона й залишилася сидіти, слухаючи, як хтось розповідає казку, та крутячи веретеном. Нитка в неї обірвалася і веретено випало. Найда нагнулась і раптом побачила під лавою в куточку щось худеньке, маленьке, чорненьке, воно вертіло хвостиком і блискало вузенькими очима. Найда відразу второпала, що воно за звірина, і затремтіла від страху. А чортик шмигнув уздовж стіни і зник за дверима. Окрім Найди, ніхто його й не помітив. Але тут вона відчула, що незрозуміла сила тягне її надвір. Вона добре знає, що там, за дверима, чекає на неї оте страхіття, що вона перелякається на смерть, зустрівшись із ним сам на сам, а все ж не може себе перемогти. Затерпаючи всім тілом, поклала гребінь на лаву і прочинила двері.

– Куди се ти, Найдо? – спитали подруги.

– А ось... в загороду... корові сіна підкласти.

У темних сінях не було живої душі. На ганку так само. І на подвір'ї. Тільки попід тином бігав кіт.

– Васю, Васю, Васю! – покликала вона його, але кіт почалапав чогось у садок.

«Ще наш кіт до лісу забіжить!» – подумала Найда і вибігла в садок. Та не встигла зробити вона і п'яти кроків, як кіт обернувся до неї і почав нявчати найжахливішим чином. Холод пробіг по її жилах.

– Киш! – скрикнула й заплескала в долоні, але кіт настовбурчився та й, наблизившись до неї стрибками, випустив величезні кігті і став ними шкребти землю, страшно блискаючи зеленими очима так, що відсвіт падав на сусідні куці й тин. Його нявчання стало ще гучнішим, і він, вигинаючись, почав рости доти, доки не виріс із добре теля...

Найда хотіла втекти, але не змогла: ноги мов приросли до землі; хотіла закричати, але язик задубів і не рухався. А тим часом котяра смачно позіхнув (при цьому і його червоний язик скрутився, мов змія) і, ставши на задні лапи, простяг до неї вусату морду...

– Тьху! – крикнула Найда і сховала личко.

– За що ж ти сваришся? – спитав у неї ніжний та солодкий голос.

Найда зиркнула з-під лоба й бачить – перед нею стоїть уже не кіт, а Явтух, її Явтух, милий суджений... Вона не може надивитися і очам своїм не повірить...

– Се ти, Явтусю?

– Я, моя кралечко!

– Як же ти налякав мене! А мені бозна-що привиділося!

І вона кинулася йому на шию, не помічаючи, що Явтух чомусь на її ласку відповів дещо холодно. Проте послушно дав себе затягти в хату. Там його зустрів радісний гомін – всі, виявляється, на нього чекали і дуже йому втішені. Найда, розвеселівши, бігала по хаті й ставила на стіл миски з пригощенням. А Явтух, крутячи вуса і набурмосившись, стояв посеред хати, не знявши шапки, та тільки стріляв очима.

Найда всипала в миску вареників. Усі при цьому покинули балачку і, хрестячись, сіли за стіл. Довгі дерев'яні шпички потяглися до миски. Лише Явтух сидів у шапці, склавши руки.

– А ти чого оце паном розсівся? – буркнула Найда, дратуючись його неввічливістю. – Не велика птаха, сам наїсися. На рушника та затули шаровари, а то ще якраз із вусів капне.

Явтух нагнувся до столу і роззявив рота. У ту ж мить дивнії діла почали відбуватися на столі. Одна з карафок, що мала вигляд индика, як любили робити цей посуд у старосвітські часи, прокричала, наче жива, нахилила голову до шклянки і з носа її побіг струмінь вишнівки... Шкляночка, перехилиючись з боку на бік, підійшла до самих вусів Явтуха, підставила край до його вуст – і вишнівки мов не було. Вслід за тим на столі стали переставлятися з місця на місце сільнички, брага, млинці й хліб. У одного парубка в кишені були горіхи. Раптом

кишеня розтулилася і горіхи, наче горобці, стали вилітати звідти просто в рот Явтуха, котрий тільки лускав їх.

Довго ніхто не міг отямитися від подиву. «Е-ге-ге! Та що ж се таке?» – подумали всі водночас, залякши без руху з роззявленими ротами і застиглими шпичками в руках... Мовчання настало таке, що було чутно, як муха дзижчала і билася десь під перекинутим гладущиком.

– Ой, лелечко, браття!.. Гвалт! – заверещав ткач Бублик, вилетівши з-за столу, куди заліз було в пошуках капшука з тютюном. – Це не Явтух! Це, браття, таке, чого й не назвеш! У нього з-під свитки виглядає хвостяра собачий! Дивіться!

– Чорт! Чорт! – загалайкали всі і вмить розбіглися з хати хто куди.

Тої ж миті у нечистого Явтуха спала з голови шапка і на лобі блиснула пара срібних ріжок. «Так ось це хто!» – отерпла Найда і безсило притулилася до стіни.

Чортик, що його ми покинули напризволяще в лапах розлюченої відьми, якимось таки вирвався і, летючи, мов стріла, на землю, думав: «Ото стара карга! Вирішила, що я дівок тягаю! Я ж тобі покажу!.. Ось махну зараз на млин та влаштую забаву. Побачимо, чи не відіб'ю мельниківну у цього вітрогона! Не намарно ж мені відьма всю бороду вискувала!» Як задумав, так і вчинив. А далі ви й самі вже знаєте.

А що ж було зі справжнім Явтухом? Летючи додола, він уже молився за душу свою і прощався з коханою, кожної хвилини чекаючи гепнутися на якийсь рогатий пень чи камінь, але, на свій подив, раптом відчув під собою щось м'яке.

Таке трапляється воістину раз на тисячу випадків – наш Явтух потрапив у копицю сіна і потонув у ньому по саму шию. Переконавшись, що усі ребра цілі, парубок випорпався на поверхню, ліг на копиці й подивився униз...

Неподалік під копицею палахкотіло багаття. Над вогнем висів чавунець, а довкола смалили люльки кілька чумаків.

– Дай Боже здоров'я, пани-брати! – гукнув Явтух.

Чумаки, не підносячи голови, не ворухнувши ані плечем, ані вусом, в один голос відказали:

– І тобі дай Боже!

– А я до вас!

– Ласкаво просимо! – відповіли чумаки, спокійно попихкуючи у свої люльки.

Явтух встав на копиці, обсмакав на собі спідницю, поправив коралі і юпку і звернувся з такою мовою до чумаків:

– А погляньте-но, добрі люди, в чому я!

Чумаки повиймали з ротів люльки і підвели голови.

– Гарно? – спитав Явтух.

– Гарно!

– І черевички гарні?

– Гарні!

– А хустина?

Чумаки, що знову, було, почали курити, не могли збагнути, чого це той чоловік до них причепився зі своїми запитаннями і, ще раз вийнявши люльки з рота, відказали:

– І хустина гарна!

– Хліб-сіль вам! – сказав несподіваний гість, сповзаючи на землю. – Мабуть, борщ із рибою варите?

– Ні, кашу з салом.

Явтух підсів до вогню.

– А дозвольте спитати, панове чумаки, звідкіля вас Господь несе?

– З Криму.

– По сіль їздили?

– По сіль.

– А де ми тепер, пани-брати?

Чумаки на це презирнулися й не зронили ні слова.

– Тобто... теє, як його... е-е... де оце місце, на якому ми тепер сидимо? – додав Явтух, тицяючи пальцем у землю.

– Де оце місце? – презирнулися знову чумаки.

– Еге ж, люди добрі!

– А за Черкасами!

– Чув я, чув, братове, про Черкаси! Чув! Це від нас верстов із тисячу буде! Іще звідти... себто звідси... коробейники до нас із ситцями ходять! Ото чортяка чосу дала! За пів ночі пролетіли тисячу верстов!

Чумаки знову переглянулись і вже перестали палити.

– То се ти, виходить, нетутешній?

– Та вже ж нетутешній... Я з Ізюма, коли знаєте. Іще нині ходив там по базару і купив собі шаровари... Ну, дивиса! – вигукнув, сам собі не вірячи, та, присунувшись ближче, став розповідати про свої пригоди.

– Але те все ще байка, – додав Явтух наприкінці оповіді. – Я вам, браття, розповім ще таке, що ви од сміху животи понадриваєте! Як летіли ми з чортякою, то зустрілася нам відьма, руда й стара така, що хіба нею ворон лякати. От вона й подумала, що я дівка, та як вчепиться в чорта! Чого він, мовляв, дівок волочить? Ревнива така, що страх! А той мене випустив з кігтів і почав боронитися, збив їй з голови хустину, і полетіла вона з ним попід самі хмари простоволоса. А я, падаючи, підхопив тую хустину. Мабуть, річ неабияка! – завершив Явтух, розгортаючи перед чумаками яскраву, небачених кольорів хустину.

– Ото бісове кодрло! Ще й козириться! – сміявся парубок, збираючись сховати знахідку, але тут побачив, що за плечима в нього сидить руда простоволоса баба і тягнеться кістлявою рукою до хустини. – А! То ти тут! – скрикнув Явтух так, що всі чумаки навіть підскочили на місці.

Хлопець зловив відьму за руку, а та забилася, затіпалася, запищала, мов заєць, і стала підніматися разом із Явтухом на очах у здивованих чумаків. Тихо виплили вони в повітря і, освітлені відблисками багаття, розчинилися в темряві, перетворившись у червонаву цятку... І довго ще чумаки в сивих баранячих шапках сиділи під копицею, задерши голови, і непорушно дивилися в порожнє небо...

Мов легеньке перо, підхоплене вітром, летів Явтух по небу, вчепившись за відьму, а відьма кидалася з боку на бік, вибиваючись із сил. Нарешті піднялись вони так високо, що мало не зачепилися за ріжок місяця, а далі, коли чарівниця ухоркалась, то почали спускатися на землю. Явтух поводився спокійно і стежив тільки, аби не випустити її з рук... За якийсь час бачить: далеко-далеко внизу заблищали вогні, спочатку один, потім другий і врешті цілі сотні. «Що б це таке було? – думав Явтух. – У нас в Ізюмі давно вже сплять. А може, це Полтава або Бахмут?» Повітря лопотіло повз його вуха, а назустріч йому мчали чудові картини!.. Урвища й скелі покриті лісами, на скелях кам'яні фортеці та замки, оточені мурами, ясні озера в темних садках; долини глибокі, наче криниці; і нарешті ціле велетенське місто, залите вогнями, як небо зорями. Явтух лише приглядався, куди йому доведеться гепнути, але раптом відчув, що знову тихо і плавно на щось опустився, і став на ноги. Проте в цю мить відьма добряче смикнулася й таки вирвалася із його рук, чкурнувши, мов блискавка.

Явтух роззирнувся. Багате місто розкинулося під його ногами, бо він сам стояв на пласкій покрівлі високої вежі. Де ж це він? І що це за місто? Довкола вежі росли стрільчасті тополі. Далі виднівся ставок у мармуровій облямівці. Поруч просторе подвір'я, яке обступали гост-

роверхі тереми з різнобарвними вікнами й дверми. У всі сторони тяглися десятки маленьких жовтих, зелених і червоних прибудов. На майдані височіла мечеть з гострою колоною. «Ні, це не Полтава!» – похитав головою Явтух і, вийнявши з кишені люльку, яку був позичив у чумаків, натоптав її тютюном і спокійно запалив. Накурившись, подумав, позираючи на ставок: «А воно і викупатися не зле!» З тими ото словами Явтух схопився за тополину гілку і почав спускатися на землю. Та не встиг подолати й половини шляху, як двері з палат у садок розчахнулися і ціла юрба жінок у білих покривалах та строкатих закручених пантофлях рушила до ставка. За ними чалапав мордатий араб у широких жовтих шароварах, зеленій чалмі і з шаблею коло пояса. Серце завмерло в грудях Явтуха, і руки приросли до стовбура. Жінки, не помітивши його, з реготом і з вереском узялися скидати легкі покривала...

Найда, залишившись сам на сам з чортом, довго не могла отямитися: удаваний Явтух сидів перед нею за столом і жадібно їв її очима. Нарешті він ворухнувся, поправив вус, кахикнув і простяг до неї руки:

– Крале моя, сядь біля мене! Та обніми мене, поцілуй!

Найда скочила з лави:

– Згинь, пропади, клятий! – і відбігла в протилежний кут.

Чорт засміявся і наблизився до неї. Довго вони танцювали довкола столу. Найда спритно випорскувала і відбивалася від чорта, хоч йому і вдалося схопити її за разок намиста й порвати його. Коралі розсипались по столу і лавках, чорт на мить відволікся. Дівчина, скориставшись цим, вискочила в комору, затріснула за собою двері і почала хреститись. Сатана пробував висадити двері, але сила хреста його спинила. «Ну, це, видно, дівка одної породи з тим пройдою», – вирішив біс і, махнувши рукою, одійшов від комори.

Найда нахилилася до шпарини і побачила дивні речі. Сатана скинув свитку, сів за стіл і, присунувши до себе миску вареників, почав уплітати, аж за вухами лящало. Далі дістав із печі горщик узвару, налив собі горілки, випив, закусив і почав розглядатися, де б то зручніше лягти спати. Мостився він довго і безнадійно: ліг на лаву – вузько, ліг на підлогу – холодно, ліг на піч – жарко... Тоді чортяка влігся на стіл, на якому місили тісто, просто в муку. Щоправда, й тут він вовтузився чимало часу, доки нарешті голосно не захропів.

Найда почекала ще трохи, тоді намацала в п'ятмі свою плахту, постелила її на скрині й лягла, перед тим помолившись довго і не поспішно, та перехрестивши всі кутки, вікна і двері. І довго ще уві сні ввижалася їй страшна голова і п'яний сатана на столі.

Ні живий ні мертвий сидів Явтух на тополі і стежив за жінками, що скидали з себе прикраси, золоті шапочки, а далі почали розплітати й коси. «Боже мій, що ж воно буде!» – забідкався він.

Араб покинув жінок і подався назад у палати, позіхаючи на всю пельку. Жінки розпустили пояси, легенькі шаровари опали й білі круглі тіла зблиснули в світлі місяця.

– Господи, що ж це я роблю! Чого я втелююся у тих жінок? Адже вони зовсім і не знають, що я тут...

Жінки уже плюскалися в воді, коли Явтух спустився з дерева і, підкравшись до бережка, підібрав якесь із покривал і закутався.

– Ой, хто це? – скрикнули купальниці. – Це ти, Ханім?

– Та ні, це Кая!

– А може, Шерфе? – лопотіли жінки, стрибаючи й ляскаючи долонями по воді.

«Ну, – думав Явтух, зажмурюючи очі, – оце халепа!»

– Чого ж ти мовчиш? Роздягайся та йди до нас!

– Ой! Вуса!!! – пролунало несподівано над водою.

– Чого ви перелякалися, добрі пані? – заговорив тремтячим голосом Явтух. – Це я, міщанин з Ізюму!

– Ой, та се й справді козак! – втішилися дві красуні уже зрозумілою мовою.

– Авжеж, козак! Лукавий біс мене притарабанив сюди на вежу.

З води залунали здивовані вигуки.

– А скажіть, пані, де це ми тепер... себто, яке се місто?

– А Бахчисарай.

– Матусю моя! А чи далеко се буде від Ізюму?

– Рахуй сам – Бахчисарай в самій середині Кримського царства.

– Кримського царства! – вигукнув Явтух, сплеснувши руками.

– Таж це знову верстов із тисячу буде, а може, й більше!

– Тисячу верстов?!

– Еге ж! Почекайте, то я вам усе розкажу.

– Ні-ні! Не говори так голосно, бо прокинеться наш наглядач. Краще залізь в он ту скриню з одежею. Ми занесемо тебе в наші покої.

– Та хто ж ви такі? – спитав Явтух, скрутившись бубликом у скрині.

– Ми жінки кримського хана! – відказали вони й почали вдягатись.

А небавом вже несли його в гарем. Коли Явтух відчув, що скриню опустили й відчинили, він встав і подивився довкола себе. Стіни гарему були оббиті червоним сукном. Вздовж стін лежали круглі подушки. Дзеркало над коминком, оббите фольгою, відображало цікаві обличчя красунь. Тремтяче світло ліхтаря з різнобарвних скелець лилося зі стелі, і легенький дим кадильниці, що стояла біля зашторених дверей у сусідній pokій, стелився долівкою.

– Який гарненький! – защебетали красуні по-татарському.

– Який страшний та вусатий! – відказали їм інші вже по-нашому.

– Давайте, сестрички, зв'яжемо йому руки та вдягнемо в нашу одежу! Адже ж переодягли його десь козачки в спідницю...

– Ой, та який же він смішний! – хихотіли дві одаліски знову по-українському, плескаючи в долоні.

Явтух, заклавши руки за пояс, як і належитья ввічливому парубкові, мовчки стояв перед ними...

Одна з жінок попрохала його:

– Повесели нас своїми оповідками. Розкажи, як ти сюди потрапив?

Прохання йому переказали. Явтух почухав потилицю.

– Та що ж я вам такого, паніматко, розкажу? Я ж, їй-богу, не знаю. Язик якось... той... не повертається.

– А от ми його підмажемо! – сказали дотепніші.

Та з тими словами йому наготували, мов ханові, кальян, посадили на м'які подушки, поставили перед ним низенького столика, а на столика – великий таріль з яблуками, виноградом і татарськими пірниками.

– Почнемо з того, що... – почав Явтух...

І цілісінку ніч розповідав ханським жінкам свої пригоди, наминаючи виноград, яблука й персики. Коли ж на таці не зосталося вже нічого, Явтух встав і, похитуючись, сказав:

– Тепер уже все! Тепер уже я піду звідси!

– Як підеш? – спитали здивовані красуні.

– Та мені пора вже додому!

Ліхтар ледве блимав, і в покої панував блідий сутінок.

– Але ж ти чудний! Ти ж сам казав, що звідси до твоєї батьківщини зо дві тисячі верст!

– І то правда! – згодився Явтух. – Але таки мушу йти.

– Але ж довкола палацу тече ріка і вартові стоять біля піднятих мостів! Якщо тебе побачать і впіймають, то приведуть до хана, на мосту перед палацом відітнуть голову, зашиють тебе в мішок та так безголового й кинуть у воду!

– Ба ні, таки піду, – стояв на своєму Явтух, прямуючи до дверей.

– Та зачекай, буйна голово! Ми тебе знову винесемо у скрині в сад і відчинимо хвіртку. Ану ж знайдеш у городі якого-небудь жида: він тебе й вивезе на таратайці під мішками!

І, запакувавши його знову до скрині, жінки понесли її темними переходами і сходами, поки не опустили десь у кущах. Явтух підняв віко і подивився довкола...

Місяць уже опустився за гору, і рожева смуга на протилежних околицях міста виднілася з-за плескатих дахів. У повітрі свіжіло. Роса виблискувала на листі й пелюстках, тополі перемовлялися з вітром, а в небі тяглися тоненькою ниткою бузьки... Явтух протер очі: що це таке? Перед самим його носом знову стоїть вчорашня руда старушенція.

– Не журись, козаче! – каже вона. – Дай лише мені знайти і добряче провчити того клишоногого, що тебе вчора зобидив. Зараз тебе миттю занесу додому.

– Кого знайти? Якого клишоногого?

– Та чорта! – аж заскрипіла зубами відьма. – Того клятого бузувіра! Він тепер якраз замкнувся в млині з твоєю судженою і сидить там, оситник пулькатиий!

– З моєю судженою? – скрикнув Явтух. – Вези мене, розпропаща душа твоя! Вези, а як ні, то заприсягаюся, що змелю тебе на тютюн!

І, вискочивши на спину відьми, Явтух стис її колінами, скинув з себе жіночу хустину і, закасавши рукави, підняв м'язисті кулаки. Відьма спочатку похитнулася і затупцяла на місці, але поволі випросталась, підстрибнула і стала підніматися з ним у повітря. З вікна палацу визирнула голова чорного араба й сипнула прокльонами, рука його з шаблею грізно змахнула в повітрі, але Явтух із відьмою були вже далеко-далеко...

Явтух лише дивувався, як відьма, не рухаючи ні руками, ні ногами, летить, наче хмара під вітром. Вони вже були так високо, що іще на всій землі сіріли сутінки, а вже вдалині виднілася червона куля сонця, яке мовби купалося у хвилях велетенського озера, збираючись вийти на ясне небо...

– А яке ж то озеро, тітонько? – спитав Явтух.

– Се астраханське море. Там багацько солі, а ще більше доброї тарані і різної риби.

– Е! – відсахнувся Явтух.

Просто в очі йому налетіла легка прозора хмаринка, і він щез у ній, наче у хвилях срібного серпанку. Коли вилетів знову на світ, на волосі його і сорочці заблищали краплі роси, а хмарка далеко-далеко внизу синіла маленькою цяткою...

Коли вже свінуло, Явтух побачив ранніх жайворонів, що тремтіли в повітрі срібними крильцями. Очка їхні ще були заплющені, а вони в світлому повітрі, напівсонні, вже славили своїми піснями сонце.

З комина сільської хати вилетів у срібній одежі світлий дух, тримаючи в руках непорушну дівчину.

– Що це таке? – спитав Явтух.

– Янгол Божий забирає в небо душу шойно померлої дівчини!

«Чи ж не моя це Найда?» – подумав Явтух, але, придивившись, заспокоївся, бо то була не вона.

Раптом погляд його упав на розпластаного попід хмарами коршака, який пильно вдивлявся вниз, вибираючи собі ранкову страву. Явтух хотів було дати йому доброго копняка, але передумав, щоб не робити галасу.

– Ой, а це що таке? – сполошився парубок. – Наче жар палає? Може, то чумаки ліс підпалили?

– Се город Київ, а в ньому так золоті бані соборів горять!

«Ого! – подумав Явтух. – Яке ж пишне місто Київ! Мабуть, у ньому вже й ранкову службу благовістять?» І він ще уважніше почав приглядатися до того, що відбувалось внизу.

– Послухай... як там тебе... Мавра Онуфріївна, чи що?.. Диви, як народу повалило на вулиці. Чи це не ярмарок, часом?

– В Києві кожен день ярмарок: уже такий, хлопче, город удався! – відказала відьма. І полетіла ще швидше.

– Ну, а це що за диво витанцьовує?

– А то танцюють баби нехрещені, виходять кожного ранку на світанні з розпущеним волоссям на високі могили й зустрічають сонце. Треба поспішати, мусимо півнів обігнати!

– А то ж як?

– А так, що перші півні вже давно проспівали. А до третіх треба все скінчити.

– А оце там що за срібні стрічки, наче змії по лугах в'ються?

– То, козаче, ріки Дінець і Торець з молодшими братами своїми. То ріки, на яких живуть щастя й заможність, на яких ніколи не було нудьги і де ніхто не знав, що таке брак вареників та горілки!

Не встигла вона договорити, як уже земля, болота, городи й Ізюмський ліс помчали їм назустріч.

– Тихше! Тихше! – кричав Явтух, каменем падаючи на криву березу, що росла біля самої мірошникової хати.

– Нічого, хлопче, сиди лишень тихо! – відповіла відьма і, мов пір'їна, опустилася на землю біля порога хати. – Тепер злізай з мене і відчини двері. Твоя дівчина їх перехрестила, і я туди не ввійду!

Явтух зіскочив на землю і взявся за клямку, але відьма його спинила:

– Стривай! Чортяка тепер спить, нализавшись, як москаль серед ярмарку. То ти його не буди, а йди просто в комору і виведи звідти свою дівчину. А з клишоногим я вже сама собі раду дам.

Явтух обережно наблизився до комори, але відчинити двері не наважився – адже там спала його суджена, міг її сполохати. Він припав губами до шпарини і тихенько покликав:

– Найдю! Найдую! Вставай!

– Хто там? – спитав ледь чутний голос.

– Я, Явтух... твій Явтух, моя кралечко!

– А коли ти Явтух, то перехрестись так, аби я побачила.

Явтух перехрестився і двері тихо скригнули. Молодята кинулися одне одному в обійми.

– Який же ти чудний, Явтуху, в цій одежі!

– Нічого, моя зіронько, підемо звідси. Потім тобі все розповім.

Тільки тепер, виводячи дівчину з хати, побачив Явтух, яке потворисько лежало на столі, звівши рогату голову. Щойно вийшли на ганок, як відьма у ту ж мить стрибнула до хати і звідти враз залунали крики, сварня, вереск, галас, а ще за пару хвилин задихана відьма виволокла за чуба удаваного козака...

– Ось я тобі, стерво! – вищала вона, тріпаючи чорта за волосся, як то бува, коли льон тріпають. – Ось я тобі! Тепер не скажеш, що не пиячиш та за дівками не вганяєш!

– Та що ви?! Та помилуйте! – кричав жалібно сатана, набравши знову свого природного вигляду.

– А ось тобі! На! На! За дівками?!

Град кулаків сипався на сатану, і не знати, що б далі було, якби не прокричали півні й відьма, ухопивши своє горе за хвіст, не злетіла в повітря й не зникла в тумані...

– Ось тобі й на, – усміхнувся Явтух, пригортаючи Найду. – Так йому й треба, вражому синові! Чи ти ба, як обоє чкурнули! Чисто тобі, мов жиди з краденим индиком!.. Ох і нічка! Хай їй грець!

– Еге, – згодилась Найда.

– Але де ж ти був увесь час?

– В Криму був!

– Як у Криму? В самім кримськiм царствi?

– У кримськiм царствi.

– Любить брехати хлопець! А несамохiть таки повіриш, що він з Криму вернувся, – проказав за їхніми плечима басуватий голос. – Несамохiть повіриш після всього, що зараз бачив.

Молодята озирнулися – на возі сидів старий мірошник і, задерши голову, дивився в небо.

– Зникли, бісові діти! – похитав він головою, втративши в небі й слід по непроханих гостях.

– Ох, я вам історію розповім, Семене Потаповичу! – сказав Явтух, низько вклоняючись. – Таку історію, що ви за своє життя не чули! Тільки віддайте за мене Найду!

Сказавши, завмер, чекаючи відповіді. Найда стояла збоку, опустивши соромливо очі. Мірошник скинув з воза кілька порожніх мішків, зліз на землю, перекинув коневі на спину віжки і, взявшись під боки, замислився...

– Ну, хіба тільки тому, – сказав нарешті, – що я щасливо продав муку в Чугуєві! Хай буде по-вашому! Тільки вже ти, братчику, не відкрутишся і розкажеш усе, як було!

Олекса Стороженко

Народився 24.XI.1805 р. у с. Лисогори на Чернігівщині в старовинній козацькій родині. У 1821–1823 рр. вчився в Харківському шляхетному пансіоні, пізніше близько тридцяти років служив у війську. Вийшовши у відставку, в 1868 р. поселився на хуторі Тришині коло м. Берестя (тепер Брест). Тут займався літературною працею, малюванням, музикою, різьбленням, садівництвом. За проєкт пам'ятника Несторові-літописцю здобув звання художника-академіка. Помер 18.XI.1874 р. на своєму хуторі, де й похований.

Залишив історичні повісті, оповідання, фантастичні новели та казки, в яких зокрема діють і чорти та інші міфологічні персонажі: «Ярчук», «Лісовий дідько й непевний», «Межигорський дід», «Суджена», «Дорош» і повість «Марко Проклятий».

Чортова корчма

Раз, походом із Курської губернії в херсонські степи, переправившись через Дніпро, прийшов наш штаб на «дньовку» в село Сведовок. Село розкинулось в долині, а кругом оточували його високі гори, вкриті одвічним лісом. Мені сказали, що в лісі багацько вальдшнепів, і я на другий день пішов пополювать. Щоб не заблудиться в гущах, я узяв з собою хазяйського сина, парубка по двадцятому року; думаю собі: проведе, а часом як встрелю на плесі качку, то буде кому й витягти. В лісі вальдшнепів здіймалось до біса, так за гущиною не зручно було стрілять; от ми, пообідавши у лісничого, й вибрались з нетрів ік Дніпру, щоб пополювать ще на качок та куликів.

Вже надвечір, як став стухать жар, повертались ми у село луговиною. Не доходячи верстви зо три до села, побачив я на горі велику руїну мурованої будови. Сонце сідало і огненним промінням освіщало темні мури, а за ними і наоколо чор-нів ліс.

– Що це за руїна? – спитав я парубка.

– Це «Чортова корчма», – одказував парубок.

– Як чортова?

– У сій корчмі колись, давно вже, шинкували чорти, та й досі щороку перед Різдом бенкетують тутечки з відьмами.

– Хто ж бачив, як вони бенкетують?

– Були такі, що бачили, та й розказували тим, що не бачили.

Я зійшов на гору, щоб огледіть руїну. Корчма була стародавньої будівлі: широкі стіни і покої під зводами. В першому покою, на кам'яному помості, було розкидане скло од битих пляшок, кістки; а біля розваленої груби лежала кабиця, багацько битих горшків і купа попелу з вугіллям. Видко було, що тутечки ще не так давно щось готували і добре гуляли.

– Так, так, – сказав я, – бенкетували, тільки не знаю хто: чи люди, чи чорти?

– Кому ж більш і товктись тутечки, – одказав парубок, – як не чортам! Яка нечиста мати понесе сюди чоловіка!

– Розкажи ж мені, хто довідався, що в сій корчмі шинкували чорти? Як про се розказують?

– От як про се розказують старі люди, – почав парубок. – Ще за часів Січі, недалечко од сієї корчми, доживав віку старий запорожець. Мав він хату на дві половини, – на одній у світличці сам жив, а на другій жила бабуся, що його годувала і доглядала. Запорожця того всі поважали, бо дуже добра і чесна була людина; не гнула перед ним кирпичи і старшина, ходили до його і прості люди, деколи заходили й татари (бо й по-татарськи знав), і жиди; та він і чортів не цуравсь: інколи й біси до його наvertsались, то він було розпитує їх і бавиться з ними.

Раз, перед Різдом, тільки що вернувся він з всеношної, чує – щось шкряба біля дверей. Запорожець думав, що кішка, – тільки відчинив, а в хату шасть чорт; хука в лапки і підскакує халяндри, бачите – дуже приморозило, так чорта пройняв циганський піт.

– Та й змерз же! – каже чорт, – такий мороз, що аж очі злипаються! Будьте ласкаві, добродію, пустіть погріться.

– Грійся, вражий сину, – каже запорожець, поскубши тихенько за вухо чорта.

– Спасибі вам, добродію, – каже чорт, – за вашу ласку. – Та й сів біля грубки.

– Відкіля се, – спитав і запорожець, – нечиста мати тебе принесла?

– Здалека, – каже чорт, – аж з того краю світу!

– Що ж ти там робив? – спитав старий.

– Звісно що, – каже чорт, – іскушав людей. Що ж нам, чортам, більше й робить...

– І не обридне вам, – каже запорожець, – чорти батька зна чого блукать по світу! пора б вже вам і вгамуваться...

– Е, добродію, – каже чорт, збіднившись, – не наша сила, не наша й воля; і в нас є старшина, сиріч начальство... треба, бачите, слухатися; скажи враже, як пан каже. А то який би його біс отак і по світу товкся! Подивіться лишень на мене: гасаючи, всі кігтики на лапках попритирав, і шерсть на боках повилазила!.. Та ще коли б ви знали, що вони вигадують тамечки у пеклі: понастроювали скрізь тих шинків, корчем, запроваджують бенкети, ігрища, гоцаки, гропаки, гопаки!..

– Невелика ще біда, – каже запорожець, – з тих шинків, корчем і ігрищів: прийде чоловік у шинок, вип'є собі на здоров'я чарку горілки, з'їсть оселедець, другий; зберуться на празник або в неділю парубки та дівчата, погуляють собі, потанцюють, а деякі спаруються і одружаться...

– Коли б так! – каже чорт, – то б нічого було й казати; а то хоч би і в сій корчмі, що біля вас... Чи ви знаєте, добродію, хто там шинкує?..

– Кажали – якийсь жид, – каже запорожець.

– Який вам жид! – одказав чорт зареготавшись, – наш-таки чорт та ще й з Києва відьми налітають.

– Глянь! – каже запорожець, – не знав я сього, а то б пішов подивиться!.. А ти ж, чорте, – пита, – що там робиш?

– Що я роблю?.. Танцюю, – каже чорт, – сьогодні важний задамо бенкет, і музика таки наша, пекельна, буде, а вже які відьми з Києва назлітаються, навіки гарні! Приходьте, добродію, до нас, побачите, як я буду танцювати гопака і гоцака!

– Пішов би, – одказує запорожець, – так нікому ж мене провести, старий вже збіса став...

– Я ж вас проведу, – каже чорт, – разом і ідемо.

– Добре! – каже запорожець. – Побачимо, як там у вас, у чортів, люди бенкетують.

Виголивсь запорожець, одяг червоний жупан з вильотами, що пообшивані брузументами, обувсь у чоботи-сап'янці, підперезався шалевим поясом, причепив шаблюку і вусів не забув наваксити, та, взявши чорта за хвіст, і пішов у корчму. Як зблизились ік корчмі, приглядується запорожець, аж перед ним не чорт вже, а парубок у чорному кобеняку, підперезаний червоним поясом, в смушевій шапці; і вже тримає його не за хвіст, а за кобеняк.

Увійшов запорожець у корчму, дивиться – народу повнісінько, як у церкві; по всіх ліхтарях позасвічувані свічки: дарма, що шабашкові, а палають, неначе воскові в ставниках. Тільки вгледів орендар запорожця, зараз і підскочив до його з пляшкою.

– Мозе, пан добродзій, – каже, – позволі келішек гданської вудки?

– Всип, – каже запорожець, – побачимо, що там за гданська!

Випив запорожець – аж зацмокав – така кріпка та смачна.

– Мозе, сце, – каже орендар, – пан добродзій позволі келішек?

Випив запорожець і другу. Якось йому повеселішало, неначе помолодшав. А тут як ушкварять музики джинжируху! – та й гарно ж грали, матері їх лихо: скрипиця так і виспіває, бубни гудуть, гуркотять, цимбали, мов дзвоники, дзвонять. Як почув старий, так аж жижки у його затрусилась, самі ноги затупотіли. Зараз і почали танцювати. Дівчата такі гарні, одна в одну. Пішов у танець і той чорт, що привів запорожця. Знатно танцює, гаспидів син! Не вдержався і старий, ну й собі по-запорозьки: і викрутасом, і вихилясом, цокотить підківками, вистрибує, ноги вище голови задира. Парубоцтво й дівчата кругом обступили, дивуються і на чорта вже не дивляться. Танцював старий, поки в його духу не захопило. А тут де не взявся орендар з пляшкою і знов до його:

– Мозе, пан добродзій позволі келішек вудки?

А запорожцеві того тільки й треба: випив, трошки оддыхав і знов пішов із чортом козачка. Як натанцювались, повів чорт старого по других покоях. Увійшли в один, – все парубки та дівчата, сидять собі парками, розмовляють і чоломкаються. Увійшли у другий – аж грають у карти: на столі купи грошей, мідні й срібні, а кругом стола людей-людей; були між ними і з сивими губами... Незчувся запорожець, як і сам став грати. Здали карти раз, вдруге – вже й таляра програв! «Що за біс! – думає собі, – у одного чоловіка усе хлюсти⁵». Коли зирк, аж він вийма з кишені карти. Запорожець черк його по пиці, а той старого за груди.

– Е, ні, – гримнув запорожець, – постривай, роби що-небудь одно; коли шахруєш, так і шахруй, а я почав тебе бити, так і буду товкти! – Та і вдруге йому затопив.

Той гвалту; відкіля не взявся орендар, до запорожця як крикне:

– За що ви б'єте моїх гостей?.. Ми вас прозенемо з кумпанії.

– Мовчи, чорте, – гримнув запорожець, – зась тобі до людей, знай своє пекло!..

– Який я цорт, – одказує орендар, – я цесний єврей!

– Брешеш, – каже запорожець, – от як стягну з тебе жидівські галанці⁶, та й відотну тобі хвіст, щоб знав, як приймать шахраїв до гурту!..

А чорт, що привів запорожця, смик орендаря за шляфрок.

– Хто сахрує, хто? – загугнів орендар, неначе й не знає хто.

– Ось хто, – гримнув запорожець, та знов черк по пиці шахрая.

А орендар до нього:

– Як ти осміливсь ошукувати пана добродзія?

Далі каже другим;

– Забирайте, панове, його гросі і зеніть з корчми!.. Я приймаю тільки цесних людей!

Духом розхапали гроші, женуть шахрая в потилицю, а жид до запорожця з пляшкою.

– Мозе, пан добродзій позволі келішек вудки?

Частує запорожця, а тут прибігли дві дівчини, такі гарні, певно, відьми: білі, повні, щоки горять, очі, як зірочки, ясніють; втомились танцюючи, так повні груди і підіймаються догори. Вхопили старого під руки та й повели.

– Потанцюйте ще, добродію, – просять, – люди кажуть, що, мабуть, у вас чорти сидять в чоботях!

– А може, й сидять, – каже запорожець, – бо чорт мене обував.

Знов пішов гайдука садить, так за відьом і держиться; насилу вже чорт вивів його з корчми. Сказано, запорозька натура, і байдуже йому: з ким би не гулять, аби гулять!.. Повів чорт запорожця додому; насилу дуба неборак; дуже-таки втомився, обома руками держиться за хвіст, аж стогне сердешний чорт. Як дійшов старий до своєї господи, попрощався з чортом та й став стукать у двері. Відчинила бабуся, світить, а запорожець до неї, ну її обнімає та до серця тулить, а баба від його трохи каганця не впустила.

⁵ Хлюсти – три карти одної масти, або три козири, або три тузи.

⁶ Галанці – вузькі штани.

– Бог з вами, добродію! – каже. – Що се ви робите, чи ви не здуріли?

Насилу його утихомирила і положила спати. На другий день прокинувся запорожець, дивиться – бабуса стоїть біля його ліжка.

– А що, – спитав запорожець, – чи вже благовістили до церкви?

– Де вам благовістили! – каже баба. – Добрі люди вже й пообідали; я вже думала, чи не заснули ви на віки вічні!

Як схопиться запорожець, як крикне:

– Ну, не бісового ж тобі сина й чорти! Чого гаспиди наробили: на Різдво не довелось мені в церкві бути й Богу помолитись. Ні, – каже, – сього не можна... Як таку волю їм дати, то вони всіх людей з пантелику зіб'ють; мабуть, не я один опізнивсь до церкви!..

Одягся і пішов до попа, розказав йому все, як було, зібрали мирян, порадилися та й рішили: спалить диявольську корчму. Так хоч і спалили, а все ж таки щороку, перед Різдвом, товчуться і бенкетують тутечки чорти й відьми. Як бачите, ніхто й цегли не бере на груби, бояться. Так ся анахтемська руїна, мабуть, буде стоять аж до кінця світу!..

– Добре, – додав парубок, – що тоді були на світі такі люди, як оцей запорожець, що розказую: було й кому довідаться, що шинкують чорти, а теперечки кожному байдуже.

Юрій Ревякин

Київський белетрист, з кінця 1890-х рр. і до революції регулярно публікував містичні та пригодницькі оповідання в газеті «Киевлянин». Захоплювався спиритизмом. Писав російською, але всі його твори тісно пов'язані з українськими легендами та повір'ями.

Оповідання подається в перекладі упорядника за газетою «Киевлянин», 1900 (№ 289, 290), 1908 (№ 356).

Нечиста сила

Діло це давнє і доволі голосне. Вперше я почув про нього в другій половині 60-х років у містечку Вовчанську на Харківщині. Містечко те було задрипане, забите і сполучалося лише з одним Харковом, а далі й дороги жодної не було, просто кінець світу, але в його повіті проживало чимало заможних дідичів.

Місце нашої історії село Липці Харківського повіту, що за 28 верст від Харкова дорогою до Білгорода. Не раз я чував від очевидців оповіді про надприродні події в Липцях, свідками яких була понад тисяча люду і якби не достовірні люди передавали, думав би, що байка. З віком деталі тих оповідок випарувалися з пам'яті, але так сталося, що зустрівся з полковником, з яким учився в школі.

Ото я його й запросив до себе на гостину саме на Різдво 1892 року. Побесідували ми з ним аж за північ, згадавши юнацькі роки. Розповідаючи деталі своїх перших кроків на офіцерській службі, він згадав, що стоянка його ескадрону була в Липцях.

– Там, де відбулася надприродна подія? – запитав я.

– Це ти про ту чортівню?

– Отже, й ти чув.

– Яке там чув! Я й очевидцем був, власними очима бачив і навіть був одним з учасників охоронної варти.

– Будь ласка, розкажи, бо я чував про це давно і вже мало що пригадую

Полковник за своїм звичаєм закурив папіросу, підкрутив свої ріденькі вусики і став оповідати:

– На околиці села стояв кам'яний, критий соломною, дім на 6–7 кімнат; винаймав його начальник майор Жандак. Був це чолов'яга дебелий, похилого віку, сивий, але ще доволі жвавий, енергійний. Він був одружений, визначався діловитістю, гостинністю і хоробрістю. Прожив він у тому будинку довго й мирно, без жодних пригод, але от у 1862 році в будинку стало відбуватися щось дивовижне. То невідомий стукіт лунає, то галас, а далі – і ще гірше: ото готується обід, а горщик з борщем вискочить із печі, гугупне на підлогу і – на друзки. Пательня з печенею вилізе, підніметься в повітря, помандрує уздовж стін і хресь! Що за okazія! Підібрали черепки, витерли підлогу, поставили в піч другий горщик – знову те саме! Зостався майор із сім'єю без обіду, перекусили там чогось насухо і чекають, що ж то далі буде.

Завтра нічого, спокійно, а за кілька днів та сама історія. Покликав майор священика молебень відслужити, окропили дім, та й це не допомогло. І стукіт, і галас, і в печі ніщо не всидить, вилізає. Геть біда. Так воно й тривало з перервами: то бешкетує нечистий, то затихне. Здавалося, що вже простіше – кинути зачарований дім і переселитися в другий, але майор був не з полохливих та з характером.

– Брешеш, – каже, – не ти мене, а я тебе вижену!

Частенько доводилося голодувати його сім'ї, а він водно не піддається. З весни 63-го стало ще гірше. Якось відчинилися двері в льосі і вилізла звідти діжка з огірками, крутнулась

у повітрі, та як гримнеться – на друзки, а огірки розсипалися по всьому двору. Наступного дня вилізає діжка з капостою, а за нею і все решта, що в льосі було, нічого з запасів не залишилося.

А майор знай тільки твердить: «Брешеш, не здолаєш, з голоду здохну, а не піду, не піддамся такій-сякій капості».

Врешті справа дійшла і до поважніших збитків. Щойно поставлять самовар чи розгоряться в печі дрова, то вугіль так і летить на всі боки, вони ухиляються, гасять, але як тут ухилитися! Раз навіть таки пожежа спалахнула.

– І вогнем мене не виживеш, – приказував старий майор, – ти мені вогонь, а я тобі воду. Ще побачимо, чия взяла.

Та ба – боротьба виявилася не під силу. Вночі вибухнула друга пожежа, і бідний майор втратив усе своє майно та й сам ледве ногами накивав. А будинку нічого не зашкодило.

– Ну все, – зітхнув він, – здаюсь, перемогла нечисть. Донесення треба писати.

Написав бідолаха донесення, послав начальству і найняв інший будинок. У вересні 63-го наш ескадронний командир отримав наказ оточити дім і нікого звідти не випускати. Поставили пів ескадрону кроків за сто довкіл дому на конях в бойовій амуніції. Через пів доби – зміна, нова половина ескадрону. Простояли ми отак чотири доби – нічого, все тихо і з дому ніхто не виходить. На п'ятий день наїхало з Харкова начальство, губернатор, архієрей, слідчі, поліція і комісія з кількох університетських професорів.

Ну, думаю, кінець загадці, прибули люди науки, вони то швидко таємницю розкриють та вивільнять нас від безглузлого вартування.

Ясно, що тут збіглося чимало роззяв з усього села.

Ото почався молебень. Почався, та відразу й закінчився. Першим ділом з рук протодиякона вирвалося кадило і стало кружляти над головами присутніх, а потім настало таке, що не приведи Господи! Пролунав незрозумілий сильний гуркіт і з подвір'я зачарованого будинку вилетів град каміння, націлений так спритно, що кожен камінь попадав без промаху, кому в голову, кому в груди. Одні бігом, інші повзком кинулися тікати, і перед домом zostалися тільки ми, улани, в кінній лаві.

– Злізай! – скомандував командир.

Ескадрон спішився.

– Шаблі наголо! Бігом марш!

Побігли солдати, ось уже й біля воріт. Та так і стали, як укопані: зі всіх вікон бухнуло полум'я, полетіли палаючі поліна, і відновилася шалена кам'яна канонада. Сурмач дав відбій, і ми з опаленими і частково потовченими обличчями мусили відступити, хоч і не без задоволення. Та воно й не дивно, бо жодному солдату не хочеться битися з невідомим і невидимим ворогом.

Щойно ми відступили, і пожежа, і канонада самі собою припинилися, а дім і далі не постраждав.

Гості з Харкова розїхалися, комісія, склавши акт, теж, а нас знову поставили довкола зачаклованого будинку. Простояли ми ще днів шість. Намучилися, що страх. Де ж бо ото пів доби сидіти на конях без діла та ще весь час будучи наготові: що ще та лиха сила може вчудити.

Нарешті один солдат не витримав та й каже: «А піду я, братці, туди, до неї, все одно пропадати доведеться!»

Пішов. Наближається до воріт – нічого, зайшов на двір, потім у дім і за кілька хвилин весело кричить в вікно: «Братці, пішла! Далєбі пішла!»

Спішилися кілька чоловік, пішли. І справді – пішла.

Тоді ж було ретельно обстежено усі приміщення, стіни, чи нема якого підземного ходу. Але нічого ніхто не знайшов. Тоді згідно наказу рознесли той дім по камінчику – і знову нічого підозрілого. Тим діло й закінчилося.

Зоставалося пустище з купою цегли, повз яке ніхто з селян не відважувався затемна ні пройти, ні проїхати.

Потім я не раз задумувався, що ж то було? І звідки цей град каміння брався, якщо в селі каміння не було ніде? Звідки бралися тисячі головешок, якщо дім цегляний, а нічого дерев'яного не було пошкоджене?

Нечиста сила – та й годі.

Проклята скрипка

1

Спекотне червнєве сонце почало хилитися до верхівок двох старих дубів, коли до моєї хати підійшов незмінний супутник полювання Трохим з довжелезною рушницею. Ця чудова італійська рушниця з 1779 року мала свою історію і славилася серед лісових браконьєрів дальністю пострілу.

А незабаром ми заглибилися в ліс, увесь пронизаний гарячими променями літнього сонця. В повітрі чувся солодкий запах недавно скошеної на лугах трави і дув свіжий річковий вітерець. Зблиснув Здвиж, увесь зарослий кучерявими кущами лозняка, і пролунав виск старого колеса водяного млина. Ідучи вузькою греблею, я помітив хлопчика років чотирнадцяти, що нерухомо стояв з тонкою лозиною в руці. Ніколи в житті не зустрічав я непоказнішого і сумнішого сотворіння. Худе тіло хлопчика ледве покривало жалюгідне лахміття. Крізь дірки світилося його нещасне виснажене темно-бронзове тіло, усе вкрите подряпинами і саднами. Велика голова, здавалося, ледве трималася на тонкій, на диво тонкій шії. Наблизившись, я побачив, що голова хлопчика уся вкрита гулями, ніс обідраний, верхня губа розітнута, як у зайця. Побачивши мене, хлопчик не промовив звичайного поліського вітання, опустив у воду лозину і почав незручно тицяти нею в берег, очевидно, намацуючи раків.

– Здоров, хлопчику, що робиш? Раків ловиш?

– Раків, – пробубнів хлопчик, не дивлячись на мене й похлохливо посуваючись ближче до води.

– А раків багато?

– Багато!

– Залиште його, – шепнув Трохим, – залиште, від нього толку не доб'єтесь.

– Що це за хлопчик?

– Хворий, з села. Йдемо, он сонце вже скоро сховається за ліс!

У кінці греблі вузькою стежиною перейшла нам дорогу стара, закутана білою хусткою. Зігнувши суху спину, стара тягнула велику коробку.

– Ну, – з відчаєм мовив Трохим, спльовуючи убік, – пропало діло. Ключіха перейшла дорогу, хоч додому вертайся!

– Хочеться вірити тобі в такі дурниці?

– Добре дурниці! Не знаєте ви Ключіхи! Думаєте, звідки вона йде? Верст за сорок була у своєї дочки, такої ж відьми, як вона. Сто років бабі, а може й більше, а ходить так, що й парубок не дожене.

– Чому ж ти її називаєш відьмою?

– А тому, що вона з бісом кумається. На кого не подивиться своїм оком, того і зурочить. а дорогу перейде – неодмінно що-небудь станеться, або віз зламається, або яка згуба буде, або худобина раптом здуріє. Раз я вистрілив у здорового козла, а попав у старий сосновий пень, увесь заряд всадив, жодна картечина мимо не пролетіла.

– Отже, то Ключіха винна в нашій невдачі?

– А то ж хто? Та ви знаєте, які вона штуки робить? Минулого року, розповідав кривий коваль з Бабинець, вийшов він до схід сонця, дивиться – на лузі за його кузнею така роса лежить, мовби дощ пройшов. А вона, відьма, ходить і збирає цю росу в дійницю. Ану, думає коваль, зроблю і я так, що з того вийде. Вернувся до себе, узяв якусь посудину, набрав роси і поставив у коморі. Зазирнув туди пізніше, а вона повна молока, вже через край тече. Звісно, не захотів він пити таку гидоту і вилив диявольське молоко у бур'ян, а посудину розбив. Три ночі, казав, після цього його щось душило. Тільки ляже спати, вже тягнеться нечистий і налягає мов ціла копиця на груди.

Звечоріло, й ми вирішили залягти на пагорбі та чекати на здобич. Було так тепло, що ми вирішили навіть не розпалювати багаття.

– Скажи мені, Трохиме, – сказав я, зручно простягнувшись на траві. – Що це за хлопчик?

– Нещасний хворий, а краще сказати – зіпсований хлопчик. Його проклята скрипка перевела.

І балакучий Трохим розповів мені наступну історію.

Років двадцять тому жили собі в селі Шибки два брати, один – справжній хазяїн, працелюбний і заможний, другий гульвіса, відчайдушний п'яниця і чудовий музикант. Жодне весілля не обходилося без його скрипки. Прозивали цього музиканта Криволапом, бо йому одної темної ночі лісовий диявол відкрив у болоті ногу. А діло було так. Йшов собі Криволап з весілля, випивши не надто багато, а з ним і його товариш, одноокий Омелько, майстер грати на бубні. Робив він завжди бубни з собачих шкур. Йдуть музики темним лісом і грають собі так, що верст на шість довкола чути. Криволап виробляє на своїй скрипці дивовижні коліна, а Омелько смалить у бубон – то громом загримить, то пустить такий дріб, наче у нього в руках не один бубон, а цілих двадцять. Догралися музики до того, що вилізла з непролазної гушавини до них диявольська сила. Звичайно, не показала вона людям у своєму справжньому вигляді, а перекинулася на поважного пана. Одне слово, їде назустріч Криволапу і Омелькові панський тарантас, запряжений четвіркою прекрасних коней, чорних, як ніч.

– Здорові були, пани музики!

– Здорові були! – відповідають вони. Народ, сказано, під хмелем, їм і море по коліна.

– Ото, братчики, добре, що я вас зустрів, сідайте до мене в тарантас, мені якраз добрих музиків треба.

– А куди їхати?

– Тут, поблизу, пограйте години дві, отримайте по десять рублів та ще вгощання і горілки, скільки душа забажає.

Сіли музики і покотили так, що дух забило. Бачать, дійсно, стоїть чудовий будинок і горить вогнями. Слуги бігають, народу не злічити. Панночки в шовкових сукнях, наче квіти на городі, одна другої красивіша. Посадили музиків за столом, навалили їм цілу купу смаженого м'яса, горілки хоч залийся. Закусили вони і стали грати. Почалися такі танці, яких наші молодці зроду не бачили. Стрибають пани, мов дикі козли, піднімають ноги до самої стелі, скачуть вище себе. Такий содом підняли, не приведи Господи! А Омелько хоч і одноокий, але побачив у одного пана, який скакав вище за всіх, собачий хвіст під сурдутом.

Зойкнуло в Омелька серце, коли, гарненько протерши око, він переконався, що не помилився. Діло, отже, було нечисте. Подивився Омелько на Криволапа, а той, мовби й нічого не сталося, закрутив свої вуса мало не за вухо і так ріже по струнах, що не можна устежити за смичком.

«Ану, – думає Омелько, – перехрещу я своє око, якщо щось його морочить, то не витримає святого хреста». І, дійсно, як перехрестив він око, то враз усе ясно побачив. Ніяких панських кімнат немає, сидить він з Криволапом на купині серед поганого болота, обабіч сто-

ять огидні хапуни і тримають замість свічок шматки гнилого дерева, замість красунь панночок скачуть потворні відьми, а бісів всіляких видимо-невидимо.

Тут, не довго думаючи, Омелько штовхнув свого товариша з усієї сили ліктем.

– Чого ти штовхаєшся? – не перестаючи грати, спитав Криволап.

– Перехрести потихеньку очі та тоді придивися, кому ти граєш весілля.

Як побачив скрипаль бісівське гульбище, так і завмер.

– Грай, грай! Дивися – на найжаркішому місці зупинився! – закричала погань.

– Більше не гратиму! – твердо відповів Криволап.

– Чому, чому? – заметушилися чортяки. – Гроші не дарма береш!

– Щоб ви, нечисті, луснули разом зі своїми грошима! – раптом закричав Криволап і кинув скрипку об землю. Скрипка враз розбилася на дрібні шматки, але лісові біси в одну хвилину склеїли її, як нову.

– Грай, – кричать, – коли взявся, бо розірвемо на шматки!

Хтозна, що сталося б з музикантами, якби не святі хрести в них на грудях. Опритомніли вони наступного дня серед висохлого грудкуватого болота, коли їх гарненько припекло сонце. Скрипаль ледве доволікся додому, вкрав йому якийсь дідько на звалищі ногу. Не довго після цього грав Криволап на весіллях, став він разом з Омельком пити не в міру горілку і спився так, що раз знайшли його люди мертвим біля старої греблі. Лежав він чорний, як вугіль, а поряд з ним його скрипка.

Старший брат, людина заможна, поховав нещасного Криволапа, а скрипку узяв собі і повісив у коморі. Думав, може, хто купить. Проте покупця не знаходилося. Усі знали, що біля скрипки згорів хазяїн від горілки і що була ця скрипка в нечистих руках. Боялися купувати таку підозрілу річ.

– Кинь ти її кудись у болото, – казали Лаврові.

– Стану я викидати таку річ у болото, вона гроші вартує!

Лавро був, не дивлячись на заможність, дуже скупим. Тим часом народився у Лавра після кількох років бездітного життя синок, назвали його Опанасом. Весело ріс Опанасик в старій теплій хаті, грався під тінистими грушами, бігав собі на волі по зеленій леваді. Дивувалися усі його незвичайним розумом. Хлопчиків було не більше трьох років, а розмовляв, бувало, зовсім як дорослий. А як почав до школи ходити, учитель не міг ним нахвалитися.

Якось прибіг Опанасик зі школи, а очка у нього так і горять.

– Тату, – каже, – наш учитель з міста скрипку привіз собі.

– Ну то й що? – запитує Лавро.

– Ох же ж грає вона – наче співає. Я вчитися хочу грати на скрипці.

Тут батько й згадав, що у нього висить в коморі скрипка покійного брата. Чому, думає, не потішити хлопця.

– А що буде, – питає він Опанасика, – якщо я тобі чудову скрипочку подарую?

Хлопчик зрадів і кинувся руки цілувати у батька. Сказано, зроблено, винесли з комори цю прокляту скрипку і дали її хлопчикові. Як дали її, так він і прикипів до неї. Схопив її і потягнув зараз же до вчителя. Той оглянув скрипку і відразу визначив, що то дорога річ. Почав ото Опанасик, окрім усіх наук, ще вчитися грі на скрипці з книжки, яку дав йому вчитель. Сяде бувало собі під грушею, поставить перед собою книжку, дивиться туди і грає.

Люди з того дивувалися і казали, що та заклята скрипка не принесе добра, дитиною, либонь, оволоділа нечиста сила і доведе до того ж, до чого довела брата Лавра – або пропаде де-небудь у болоті, або згорить під чужим тином. Та й почали вони Лавра переконувати, що він дитину занапастить, бо хлопчикові не книжки потрібні та скрипочки, а нехай спочатку пасе гусей, а потім нехай з кіньми на ніч їздить. Як підросте, хай ходить за плугом, дрова рубає, одним словом, як усі мужицькі діти. Інакше вийде з нього ледащо – ні Богові свічка, ні чорту

коцюба. А, головне, навіщо дитині ця проклята скрипка? Хіба, казали, не чув ти від свого ж брата, що він грав на ній з чортами серед болота і що сам біс склеїв її своєю нечистою силою?

Міцно замислився Лавро і вирішив, що треба зупинити зло з самого початку, поки не буде пізно. Одного вечора вискочив Лавро з хати, підійшов до Опанасика, що грав на скрипці, узяв її, вдарив об паркан, розбив на друзки і розкидав по городу.

– Досить, Опанасику, грати, будь вона проклята, ця скрипка!

Дивиться, а хлопчик раптом побілів, як полотно, рот відкрив і нічого не може відповість. Так постояв трішки і впав на землю, як мертвий. Вискочила з хати дружина Лавра і стала голосити на все село. Лавро теж побілів. Помер, думали, хлопчик. Набралися такого страху, що ледь з глузду не з'їхали, а тут на ту пору якраз підійшов шкільний учитель. Як довідався в чому справу, так і накинувся на Лавра.

– Хто вас таким дурницям учить?

Оживив учитель Опанасика, заспокоїли його, як могли. А він плаче, не перестає. Став тут учитель шпетити Лавра, що він вірить забобонам. А тим часом з хлопчика може вийти неабиякий музикант. Аж заплакав Лавро, нарікаючи, що не в добру годину залишив у коморі братову скрипку.

Тим часом хлопчик трохи заспокоївся, поки учитель умовляв Лавра, потихеньку вийшов з хати і побіг туди, де батько розкидав шматки його скрипки. Вечір був ясний, місяць добре світив. Шукає – ніде навіть малого шматочка не видно. Коли дивиться, а назустріч йому з-за левади йде священик, ласкавий і добрий такий, що хлопчик не злякався його зовсім.

– Чого ти, – питає він, – шукаєш?

– Тато мій скрипку розбив! – і ну плакати.

А то ж відомо вже, що це за пан був, либонь, той самий, що запрошував брата Лавра грати на сухе болото. Він засміявся і показує Опанасику його скрипку цілісіньку.

– Не плач, ось вона, сховай її гарненько, щоб тато не бачив, та грай, скільки собі хочеш.

Дитина, сказано, не в силах все розуміти, побачила, що його скрипка не розбилася, зраділа, втекла до клуні і сховала в сні.

Відтак уже Лавро змирився з тим, що синок вчиться грати. Але на лихо йому жінка померла, за якийсь час взяв молоду вдову, а та стала знущатися над Опанасиком. Народила Лаврові ще двох синів, а Опанасика біла і ганяла. Учитель хотів було забрати талановитого хлопчика до міста, Лавро й погодився, та незабаром привалила його колода, й помер. Після смерті Лавра для Опанасика настали вже чорні дні. Насамперед мачуха не відпустила його разом з учителем в місто. Тоді він утік, але вона його догнала й повернула. А потім скрипку забрала і проміняла її у проїжджого жида на різні господарські речі. Відтоді перестав Опанасик розмовляти і зайшло на нього якесь затьмарення. Стане, бувало, і дивиться в той бік, куди поїхав учитель. Біла його мачуха без милосердя рогачами, батоном, лопатою, що в руки попало, тим і святила його.

Головне, запевняють люди, став йому з'являтися злий дух, певно, той самий, що був опікуном проклятої скрипки. Ніхто його окрім Опанасика не міг бачити. Але не раз чули, що хлопчик з кимось розмовляє, бурмоче іноді цілу годину, притулившись обличчям до старої груші, доти розмовляє, поки мачуха не вискочить з хати і не шарпне гарненько за волосся. Тоді замовкне на цілий тиждень і не можна почути від нього жодного слова. А то, бува, візьме якусь дощину, сяде й водить по ній прутиком, ніби на скрипці грає.

– Отака біда з дитиною приключилася, – закінчив Трохим свою оповідь.

А тим часом і ранок настав, а ми нічого так і не вполювали. Закляла, видно, нас відьма.

Коли ж верталися назад, то побачили, що на краю греблі сидів, скорчившись, Опанасик. Він погойдував своєю побитою головою і грав на дощечці, грав, рухаючи уявним смичком, як справжній скрипаль. Часами відкривав, жмурячись від веселого сонця, бліді очі і, усміхаючись блаженною усмішкою, мовби вслухувався в невловимо-прекрасну гармонію золотого ранку.

Ми тихенько обійшли боком жертву проклятої скрипки, не бажаючи лякати Опанасика в таку спокійну хвилину.

Степан Васильченко

Справжнє прізвище – Степан Панасенко. Народився 8.I.1878 р. в м. Ічня на Чернігівщині в сільській родині. Вчителював, сидів у тюрмі. З 1910 р. жив у Києві, працював у редакції «Ради». Після війни знову вчителював. Помер письменник у злигоднях 11.VIII.1932 р. у київській лікарні.

Автор повістей, оповідань, казок та драм.

В хуртовину

Молоденький чортик, що його випустили святами пожирувати, з радощів брякнувся прямо в кучугуру снігу, зарився в його головою, а ногами став таке виробляти, що зразу знялася курява, за якою не видно стало світу; потім схопився й став гасати по полю. Перескакуючи через бескеття й спотикаючись по снігу, він то з вереском летів по полю наввипередки з вітром, то, розставивши лапки, нісся йому назустріч, і коли старий дідуга-вітер хапав його в обійми, підіймав угору мало не до хмар і, надувши свою полотняну сорочку, одним духом мчав його десятки гонів понад степом, чортик в'юном вертівся в його руках, верещав і заходився від реготу.

Взявшись у боки руками й стиха посвистуючи, він навшпиньках подався до шляху, де їхали сани, догнав їх і вчепився на задок.

У саях сиділи дві закутані, запорошені снігом постаті.

Чортик боком схилив до їх ухо й слухає.

Македонський старшина Василь Миронович, схилившись над головою писаря Антона Агафоновича, казав йому щось на ухо, намагаючись пересилити хугу.

Василь Миронович, чоловік смирний і побожний, під чаркою дуже любив говорити за що-небудь божественне, і давненько вже намагався втягнути в таку розмову писаря, аж той або пускав з язика чорта, або зовсім мовчав.

– Хіба ж не так я кажу? – питався у його старшина.

Той тільки щось собі замурчав.

Втерявши надію як-небудь розворушити сусіда, старшина зітхнув, покивав головою й став виймати люльку. Дістав коробочку із сірниками і, щільно затуляючись долонями, став закурювати.

Щось дмухнуло під самим носом у старшини – сірник погас... другий, третій...

Писар заворушився, кашлянув і хрипким голосом промовив:

– Н-не закурите.

– Закурю, Антоне Агафоновичу, закурю! – веселенько одповів старшина, радіючи, що писар заговорив-таки.

– Ні, не закурите... Бачте, вже чотири сірники стратили... о, п'ять, шість, сім... – лічив писар.

– Що за чудасія! – здивувався старшина: сірники гасилися один за одним, навіть не розгорівшись.

Затулився, як можна найщільніше, тернув – знов погас.

Гм!.. Так ніби який дідько навмисне гасить, – аж назад озирнувся. Одхилився в другий бік, витер...

– Десять! – промовив писар. – Я ж казав, що не закурите... одинадцять... дванадцять...

– Антоне Агафоновичу! – лагідненько промовив старшина. – Це через те, що ви лічите: ось не лічіть – зразу закурю.

Та писар вже пролупався і йому забажалося пожартувати. Старшина помалу розгарячився, й сірники гасились і летіли в сніг один за одним, насилу писар успівав лічити.

– Та ось годі-бо!.. Я ж бо вас прошу! – промовив старшина, почувавши, що розбирало його зло.

Писар, закутуючись у кожух, поволі лічив:

– Двадцять три, двадцять чотири, двадцять п'ять...

Старшина вийняв з рота люльку, зі зла, боком глянув на писаря; потім плюнув і знов узяв люльку в зуби.

– Якби знагтя, що в неділю буде година, то в суботу звечора виїхати б на села податки виправляти, – діловито став говорити він.

– Ум... – мурчить писар.

– А то як не зберем до першого, – помалу розвозить старшина, тим часом крадькома виймаючи сірник з коробки, – то знову поштрафують, як було минулого року. – Тут він стиха черкнув сірник.

– Ех-хе-хе! – позіхнув писар. – Двадцять вісім!

– Антоне Агафоновичу! – Писар мовчав.

Помацавши в коробці, старшина знайшов там тільки одного сірника. Сплюнувши набік, він хутчій погнав коняку.

– Всі сірники витратив і не закуриє через вас! – промовив він сердито і глянув на писаря.

Той схилив голову й дрімав. Старшина помалу став здержувати коняку. Схилившись низенько до писаря, він забачив у темряві його ніс, брови, лоб... Очі заплющені – спить, навіть носом сопе... Тихенько потяг за віжки – коняка стала.

Хутенько закривсь полами кобеняка й запалив останній сірник... горить. Старшина поспішає запалити люльку і так тягне, що в чубуці починає шкварчати, немов на сковороді сало.

– Двадцять дев'ять! – крикнув над самим його ухом писар.

Василь Миронович закашлявся, й сірник погас. Здавив чубук зубами, потяг зо всієї сили – не тягнеться... Важко зітхнув, став ховати люльку в кишеню. Аж зразу, тільки довів люльку до кишені, за серце вхопив такий жаль, що аж защеміло. Глянув знов на писаря: той губи витягнув, підняв брови, дрімає, немов нічого й не було. Ух, і противна ж пика!

Од злости в старшини аж руки затряслися. Помалу розмахавши за кінець люльку, немовби заміряючись забивати цвяшок у стіну, Василь Миронович виважився й цокнув головою люльки писаря по лобі.

– Тридцять... ой! – кинувсь той, почувавши, як щось зашпигало в носі й перед очима розсіпалися золоті іскри.

– Ото, щоб було тридцять, кругло! – чмихнувши носом, промовив старшина, ховаючи люльку в кишеню. Та писар щось заворушився, засіп, виказуючи, що він має охоту лічити й далі. Випроставши руки, він сунув кулаком у щелепи старшину.

– Тридцять один! – промовив він.

– Тридцять два! – ляснув його навідлі старшина.

– Тридцять три! – піднявшись з місця, по зашійках гепнув його писар.

– Тпру! – старшина зняв рукавиці.

– Тридцять чотири! – Обоє, і писар, і старшина, вивалилися з саней у сніг. Конячина спинилась.

Зчепившись у одну щільну купу, старшина і писар ворушилися у снігу, сопли, крєктали, вивертася зісподу то один, то другий. Раз по раз було чути, як щось гупало, немов у подушку, і промовляло:

– Тридцять вісім!

– Тридцять дев'ять!..

...Коли діло добиралося до пів сотні, чортик перекрутився скільки разів у снігу, зарего-
тався, пішов дрібушки в степ... та як завихрить, та як закурить, завищить... та колесом, та
жеребом!.. Та й пішов, пішов, пішов...

1911

Чарівний млин

За селом, коло Гриптаєвої левади, стоїть кривого Тихона млин: зігнувся, підтрух, травною
та бадиллям поріс. Із шести крил осталося тільки трое, та й ті дірками світять.

Ніхто не бачив, щоб він коли молов, і давня колія до його поросла густим споришем. Усі,
мабуть, і забули б про той млин, та ось приїхали влітку пани в село на дачі, почали протопту-
вати до його стежечки ясними зоряними ночами.

До того млин був як млин, а роздивились його пани, то й довідались зараз, що то млин
неабиякий, бо в ньому мелються для панів чари. Тільки посидять під ним панич із панянкою
хоч один вечір, то так їм голову заморочить, що тільки виясниться, як у церкві на рушнику
стануть. Та хіба тільки молоді?.. Якось наважились піти до млина один лікар із чужою жінкою;
було ж тоді й сміха, й гріха...

Пани ж були такі, то й поїхали, а той дідько, що накручував їм, і зазимував у старому
млині. Сидить собі старий, нудиться без діла, зігнувся, вовною поріс.

У селі мало хто й згадує про його. Удень спить, укутавшись драгим мішком, а як стане
поночі та як поснуть у селі люди, тоді вилізе на млин, поворожить на зорі, погомонить із
вітрами та й живе так.

Коли-не-коли дасть про себе чутку: побачить, як, забарившись до смерку, тупає мимо
млина якась бабуся, згадає старовину та й кахикне через віконечко, підкрутивши вуса, що аж
у бабусі в грудях ковалики закують. Ото тільки і його.

Та недурно кажуть люди: не шукай трясці – воно само тебе знайде. Знайшло воно й ста-
рого дідька в забутому млині.

Прислали восени молодого вчителя в село. Поки була у його з батюшкою згода, то й
дідькові дихалось вільно: ніхто його не рушив. Та надало батюшці пожалітись кудись – учитель
читає мужицькі газети й книжки. Вчителеві й утерли носа: коли ти, мовляв, пан, то й вчитуй
по-панському, а коли ні, то із села під чотири вітри, а під п'ятий шум пряма дорога!.. Вчителеві
нема як серця зірвати, то взяв та й шугнув усяку нечисть із села огулом.

Тепер із батюшкою й не здоровкається. Батюшка все випитує людей, чи не бачили в учи-
теля мужицьких книжок, а той вишукує в селі, чи не засидівся де який дідько, щоб і останнього
виперти із села. Доти питав, доти нишпорив, поки довідався-таки й про нього. Тепер кривому
Тихонові не дає спокою: твій млин, каже, тільки батюшці гроші меле, – розбери його, то хоч
дров будеш мати, а то хтось спалить ік лихій годині.

І той пообіщався розібрати його повесні. Де тоді подітися дідькові при старості літ?..
Знову в село піти, щоб учитель оддав його волочити дітям за хвоста, як сороку по шляху!..
Довго думав дідько й надумався: або накрутити вчителеві, щоб йому заціпило, або, не довівши
себе до наруги, самому головою наложити...

Зашуміли в селі сани од воріт до воріт. По улицях хлопці понесли зорю. Од хати до хати,
Христа славлячи, бігають дівчата.

Висипали зірки над церквою та над школою.

Дідько примостився край віконечка в млині, став пильнувати.

Дивиться – плине тінь од школи до церкви, а друга біжить, ковзаючись під цвинтарем,
їй навхрест.

Дідько мерщій засукав рукава, заплющив очі, почав на пучках ворожити: млинком покрутив ними та легесенько й зводить пучку до пучки. Краєчки черкнулися... і дві тіні зійшлися до купи на розі церковного штахету.

Зійшлися та й спинилися.

– Ой!.. – промовила панночка в білій шапочці, мало не спіткнувшись на панича в сивій шапці.

Промовила та й замовкла. Сива шапка хитнулася і стала, мов укопана. Одно стало, крутить на пальті гудзик, друге нащось витягувало з кишені хусточку. І говорить не говорили, й розминатися не розминалися.

Вчитель Ярошенко розлучивсь з Женею, з попівною, ще за доброго ладу з батюшкою. Тоді були вони з нею приятелями й разом обтирали кутки в батюшних кімнатах. А тільки-но Женю вирядив отець Яків учительовати в чуже село, зразу почалася у нього з учителем звада.

Тепер учитель і Женья не знали з несподіванки, як їм зустрітатися – чи ворогами, чи, як було перше, добрими приятелями.

– Добри вечір, Євгеніє Яківно! – з осторогою промовив Ярошенко.

– Здрастуйте, Миколо Івановичу.

– З приїздом вас! – трохи подумавши, додав учитель.

– Спасибі.

Подали руки.

Женья була дівчина не з плохих. Не довго думавши, вона вкрила Ярошенка мокрим рядном:

– А чого це ви не заскочили хоч би на часиночку та не привітали нас із празником? Запаніли? Забули?..

– Коли ж, бачите...

– Увесь день пронудилася сама, – як не сказала!.. Всі вікна видивилася, виглядаючи вас...

– Коли ж... може, ви не знаєте... отець Яків... ми з отцем Яковом...

– Що?.. Доноса на вас написав?.. Слід було, то й написав. А сердитись немає чого. Сам папа сподівався, що ви таки зайдете з церкви, і з обідом не велів поспішати. А ви... такий... у... у!..

Ярошенко хотів щось сказати, та тільки звів плечима й засміявся.

– Ви куди оце розігналися? – спитала Женья.

– До дяка думав заглянути, – сам ще не відаючи для чого, брехнув Ярошенко.

– Ну, то знайте: не одв'яжусь я од вас сьогодні цілий вечір. Буде й того, що увесь день пронудилася. Один кавалер на все село, та й того не витягнеш із хати.

– Який там з мене кавалер! – почав огинатись Ярошенко.

– А коли не кавалер, то не було чого й їхати до нас у село, – нам би іншого прислали. Не вигадуйте ж ото...

Ярошенко збоку зиркнув на гостроносеньке, з руденькими бровами та віями обличчя панянки, зітхнув і взяв помалу дівчину під руку.

Звернули на шлях.

Тільки дві тіні стали наблизитися до млина, дідько почав накручувати. Із-за панського саду срібним човником виринув на небо місяць, а кругом його золота перезва зірок. Хукнув у віконце: разками білого намиста засяяла груша на леваді, на волохатому млині світляками загорілося бадилля. Млин поменшав, осмугнів. Стало химерно якомсь на світі: темно – не темно, видно – не видно. По найждженому шляху струмочками попливло кудись далеко чорне срібло, і, хлюпаючись у йому, тихо прошуміли в срібній темряві чийсь сани. Село немов повернулось хатами, небо понижчало, зорі стали завбільшки, як сливи.

Дідько схопив шапку з себе, махнув – дві зірки разом зірвалися з неба й покотились над самим млином.

Дві тіні стояли недалеко коло млина, піднявши вгору голови, і лиця їм осяяло на мить рожевим світлом.

– Подивіться, подивіться – які зірки покотилися!.. Я аж кинулась, – схилившись ближче до Ярошенка, швиденько промовила Женя.

Ярошенко підняв вище шапку й задивився.

– Та тут чудно якось, – промовив він, – немов справді наворожено.

Женя жартовливо глянула на нього і промовила з лукавою осмішкою:

– Чи не сісти б нам під млином спочити?

Ярошкові щось стиха тьохнуло в грудях. Проте він спокійно згодився:

– Ходім спочинем.

– А не боїтеся? – задирливо спитала Женя.

– Байдуже. Моя голова не боїться чару.

– Ви звірились у тому?

– Звірився.

– Ну, держіться ж!.. – Женя підбрала поли й, легенько грузнучи в снігу, подибала підтюпцем до млина.

Широко ступаючи, брѳохав за нею Ярошенко. Посідали на трухлому східці на сходах. Ярошенко насупив брови й почав говорити навмисне про нудні методики.

– Ось не бубоніть краще! – жартом посварилася Женя.

– А хіба що? – дражнився Ярошенко.

– Цитьте! – таємниче, нишком сказала Женя.

Ярошенко осміхнувся, замовк.

Дідько повертав щось у млині, аж очі йому випирало з лоба; понадувались зорі, як не лопнуть, місяць осунувся нижче, витріщився на обох, настобурчивши золоті ріжки – дивиться, не зморгне. В прозорому повітрі замиготіли срібно нитки.

– А що, вам нічого не діється? – пошепки питає Женя.

Ярошенко лупнув очима:

– Діється. Щось немов кози по спині язиком лижуть.

Женя надула губки й пестливо насупилась.

Дідько повернувся й плюнув із серця. Далі глянув сюди-туди, вхопив із стріхи жменю снігу й пустив злегенька дівчині в пелену.

Панночка догадалась: збрала той сніг у руку й крадькома посунула його поза Ярошековою спиною; труснула за комір.

Ярошкові немов світ свінув.

Дідько тільки посміхався зі свого віконечка, дивлячись, яка знялась буча з того клаптика снігу: обоє гасали кругом млина в снігу, як марюки. Спотикались, падали, шугали по коліно в снігу, губили калози, сипали одно на одного жменями снігу. Сміху й галасу було – немов зібрався там цілий куток. Ярошенко без пальта, червоний, як жар, то гасав за дівчиною з страшенною грудиною снігу над головою, то, згинаючись у три погібелі, закривав руками лице й тікав, не озираючись, кудись у поле.

Спинились обоє під млином, стоять. У панночки повні жмені снігу, та за руки цупко держав її Ярошенко.

Дивляться одно одному у вічі, сміються, а розчепитись – не розчепляться.

Сміється Ярошенко, не зводить очей із панночки й сам собі дивується: і яка мара пустила неславу про дівчину, що вона погана!

Обличчя в Жені справді одмінилось. Правда, воно й тепер нагадувало отця Якова, та якогось іншого. В того отця Якова лице ніби складалося з книжних значків на пожовклому папері: замість носа, брів, очей стояли коми, крапки, всякі інші закарлючки; у неї ж тепер усе лице, мов із квіток підібрано: з горошку, маку, із зірок, королевого цвіту...

Щось шепнуло йому:

«Скорися батюшці, попали мужицькі книжки, викинь із голови все те, про що марив самотніми ночами – і будеш найщасливіший із усіх учителів у повіті. Будеш мати тестя благочинного. А у нього коні – як змії, у нього фаетони, у нього буде тобі царство й панство».

А всередині у Ярошенка десь почало скаржитись тихо-тихесенько щось од лукавого:

«Чи мало ганяли тебе по школах, чи мало було з людьми осоруги, чи мало зазнав ти нудьги та самотини?.. Людські діти живуть та на світ Божий радіють, а ти марнуєш свою молодість у гризоті. Та ще коли б знаття, що все те недурно. Може, з усього того нічого й не буде, а ти собі ним тільки світ зав'яжеш»...

А дівчина в руках пручається, в'юном в'ється; біліють разочком зуби, в очах миготять блискавки.

Занудило Ярошенкові якимсь дивним нудом. Щось ніби вхопило його за в'язи та й пригинає ближче до тих живих квіток. І сам він незчувся, як щось задзвеніло під губами, як тоненьке скло.

Аж мороз поблизу десь ахнув. Дівчина одкинулася, зляканими очима глянула на його, і її задириле личко відразу стало таке покірне та тихе.

– Додому, додому... ой додому! – швиденько промовляла вона. А Ярошенко стояв на місці як укопаний і до чогось уже прислухався...

Ой співали три янголи, з неба летючи,
В ясні зорі оповивши, Христа несучи.

Дзвінкі, тоненькі хлоп'ячі голоси лунали під крайньою хатою поблизу од млина. Деякі голоси Ярошенко впізнав одразу: вирізнялися два дисканти братів Мосурів та чарівний альт курія й отряхи, третьогрупника Коваля.

Щось свіже, як чиста течія, вливалось у груди з тими співами, і нічні чари гинули, як роса. Якої ж це вони співають?..

Не одної колядки вчив він їх у школі, а такої не вчив...

Самі десь навчилися...

Немов тихенький жаль на школярів щипнув Ярошенка: моє їм не потрібне...

А голос Коваля дзвенить на все село, і щось нове, чого він не помічав у класі, бриніло в його співі: щось таке, чого він не чув ніколи в дітях за шкільними стінами й що прокидається у їх тільки під рідними стріхами. Це співали не його школярі, співали не по-шкільному. Чужими й далекими од його школи здались вони йому тепер. Своїм співом хлопці нагадали Ярошенкові своїх батьків, далеких і мало йому відомих.

«І отак буде завсіди: прийдуть до мене невідомі і, підуть од мене такими ж... Чужий я їм...» Смутком обвіяло Ярошенка.

– Миколо Івановичу... ходімо ж додому, – взявши його під руку, сміливіше казала Женя. Ярошенко стояв і гаряче дихав. Шугнули з-під млина вітреньята, подалися поміж мерзлимими бур'янами, закуріли десь аж під гаєм. Потім випливали на небі білими перами, стали кружитись коло місяця. За ними посунули великі рядна.

– Ходімо до хлопців, – кинув до Жені Ярошенко і, не озираючись, подався до колядників. Женя осталась одна. Недобрі огники заблищали в очах у неї.

– Нахал! Мужик... – крикнула вона йому вслід.

«І що мені Бог дав? – думав дорогою Ярошенко. – Людям, як повітка, а мені вона здалася, як квітка...»

Далі думав про хлопців:

«Коли я, я чужий вам, то хто ж тоді буде вам близький!» – і біг, спотикаючись, через гребні снігу до школярів...

Опівночі до кривого Тихона затарабанило щось у вікно:

– Тихоне, Тихоне!.. Ти спиш, а твій млин мелеться, аж стугонить. Мерщій іди та спини, а то до ранку або згорить, або каміння полускається к лихій годині.

Поки Тихон поволі взувся та розшукав кобеняка, за селом палахкотіла вже пожежа.

Млин горів.

1911

Василь Стефаник

Класик української літератури. Народився 14.V.1871 р. в с. Русові на Снятинщині. Навчався на медичному факультеті Краківського університету. У 1908 р. був обраний послом до австрійського парламенту. Автор кількох збірок новел, у деяких творах чимало містичного і моторошного. Помер 7.XII.1936 р.

Сама-саміська

У тій хатині, що лізе під горб, як перевалений хрущик, лежала баба. Мішок під боком, а чорна, тверда подушка під головами. Коло баби стояв на землі кусень хліба та й збанятко з водою. Діти, як ішли на роботу, та лишили бабі, аби мала що їсти й пити. Бідно діялося, та не було що ліпшеньшого бабі добирати. А сидіти коло слабої у горячий час, то, Бог видів, не було як.

У хатині бриніли мухи. Сідали на хліб та й їли, залізали в збаня та й воду пили. Як понаїдалися, то сідали на бабу. Лізли в очі, в рот. Баба постогнувала, але мух не могла відгонити.

Лежала на землі та дивилася блудними очима на хрест, що був у сволоці вирізаний. Спалені губи з трудом розривала та білим язиком їх зволожувала.

Крізь шибки падало світло сонячне. Краски веселки грали по зморщенім лиці. Страшно було глянути на бабу у таким освітленні. Мухи зумкотіли, різнобарві світла волочилися разом із мухами по бабі, а вона мляскала губами та білий язик показувала. Подобала хатина на якусь закляту печеру з великою грішницею, що каралася від початку світа та до суду-віку каратися буде.

Як сонце вже злізло бабі у ноги, як уже стануло коло того мотузка, що ним міх зав'язувався, то баба почала качатися по землі та збаняти шукати.

– Аді, аді, ото!

Баба тихонько стала. Лиш рукою відганяла мари.

З-під печі виліз чорт із довгим хвостом та й сів коло баби. Баба з трудом обернулася від нього. Чорт сів знов наперед баби. Взяв хвіст у руки та гладив ним бабу по лиці. Баба лиш кліпала очима, затиснувши зуби.

Нараз вилетіла з печі хмара малих чортенят. Зависли над бабою, як саранча над сонцем або як турма ворон над лісом. Впали потім на бабу. Залізали у вуха, у рот, сідали на голову. Баба боронилася. Великим пальцем тикала до середнього і хотіла так донести до чола, аби перехреститися. Але малі чортики сідали всіма на руку та й не допускали хрест на собі зробити. Старий шезник намахував, аби баба пусте не робила.

Баба довго змагалася, але перехреститися не була годна. Врешті чорт обіймив бабу за шию та й зареготався, але так, що баба зірвалася на коліна і впала лицем до вікна.

Відси летіли на бабу їздці. У зелених кабатах, із люльками в зубах, на червоних конях. Вже наступали, вже бабі амінь!

Замкнула очі. Земля у хаті розпукалася, а баба в розколібину сточувалася і падала удолину. Летіла все успід та успід. Десь усподі чорт ймив її, завдав на себе та й почав летіти з нею, як вітер. Баба рвонулася та й головою грянула до стола.

Кров потекла, баба схлипала та й умерла. Голову перехилила коло ніжки від стола і широкими, мертвими очима дивилася зукоса на хату. Чорти перестали гарцювати, лише мухи з розкошею лизали кров. Позакервавлювали собі крильця, і щораз більше їх було у хаті червоних.

Сідали на чорні горшки під печею та на миски на миснику, що на них були змальовані їздці у зелених кабатах, із люльками у зубах. Всюди розносили бабину кров.

Василь Королів – Старий

Справжнє прізвище – Королів. Народився 4.II.1879 р., в с. Ладан на Прилуччині (Чернігівщина). Закінчив Полтавську духовну семінарію, де навчався із Симоном Петлюрою, та 1902 р. Харківський ветеринарний інститут. Виступав як публіцист. 1906 р. був арештований царською владою. Один з організаторів київського видавництва «Час». 1919 р. виїхав до Чехословаччини, пізніше викладав в Українській господарській академії в Подєбрадах під Прагою. Друкував статті і нариси в пресі початку ХХ ст.

Видав для дітей та юнацтва роман «Чмелик» (1920). Усі історії про чортів походять зі збірника оповідань за фольклорними мотивами «Нечиста сила» (1923). Залишив серію малюнків природи й побуту Закарпаття.

Помер 11.XII.1943 р. у м. Мельник в Чехії.

Дідько

– Гу-гу-гу!.. Ого-го!.. Ха-ха-ха!.. – залунало по лісі тихої літньої ночі.

Дві подорожні баби, що йшли на прощу й запізнилися завидна дійти до села, злякано перехрестились, їм стало моторошно, хоча вони й гадали, що то закричав пугач.

Але ж всі лісові створіння добре знали, що то гукає Дідько Гепатий, який кожної п'ятниці прибігав у ліс з сусіднього великого болота, щоб трохи побавитися в гурті іншої Невидимої Сили. Любив він пожартувати, посміятися, злякати людину чи поглузувати з неї. Коли ж починав оповідати, то всі тільки головами крутили. А старий статечний Лісовик, що увесь час нюхав замість тютюну порохню, потихеньку нахилився до свого товариша Водяника, непомітно підморгував сивою бровою й примовляв:

– Слухай, слухай! Бреше Бісів син, мов шовком шиє!..

Водяник задоволено крєктав, як жаба-ропуха, спльовував через губу й смоктав далі свою люлечку з очеретяним цибухом.

А тим часом Дідько дуже мало брєхав. Був він тільки великий хвалько, за що його батько Біс розгнівався на нього й послав у болото. Але ж перед тим Дідько багато бачив на своєму віку. Ви ж бо самі знаєте, що Дідько ніколи не сидить довго на одному місці, а через якийсь час має призначення кудись-інде, де й змінює своє наймення.

На Україну Дідько Гепатий прийшов недавно. Спочатку він довший час сидів мовчки в своєму болоті й не заводив жодного знайомства, бо йому було соромно признатись, що його покарано. Але ж потім він надумав казати, що перебрався на якийсь час навмисне до болота, бо, мовляв, від довгого ходіння по світах придбав собі ревматизм. І нібито лікарі наказали йому грїтись багном, через те, мовляв, він і сидів у болоті.

Мав він право приходити в ліс тільки раз на тиждень, у п'ятницю, та й то, коли вже зовсім поночіло. Повертатися ж додому повинен був раніше, ніж починали співати півні. Така вже йому була кара. Ця кара була для нього дуже тяжка, бо нічого він так не любив, як веселе товариство, де б можна було поговорити, пожартувати, а часом встругнути й гопака...

Тут його ще зовсім мало знали, а через те з великою цікавістю слухали його оповідання. А Дідько, як те й звичайно буває, перед новими людьми розповідав насамперед про те, що йому траплялося найдивовижнішого в житті. Умів він розповідати гладко, мов з книги вчитувати. А як знав він ще й кількох мов та перечитав чимало різних книжок, написаних людьми, то отож таким хуторянам, як Лісовик, Мавки, Хухи, що майже все своє життя сидять в одному насидженому місці, пригоди та оповідання Дідькові часто видавалися зовсім неймовірними й неможливими.

Однак всі дуже раділи, коли він приходив до них на п'ятничні бесіди. Особливо мала Хушва, що поза своїм ліском, прірвою чи ланом нічого не бачила, любила послухати його оповідань й поважала його за казки...

І тепер, зачувши його голосний вигук з викрутасами, вся лісова Невидима Сила поспішала до дворища старого Лісовика, який саме нещодавно перебрався на нове місце – в дупло старого дуба над річкою, на кручі.

Була темно-синя оксамитова ніч. Зорі блимали й переливалися різнокольоровим світлом. В темній річці відбивався молодий місяць, неначе плавав у міцному чаї жовтий шматочок цитрини. По білому піску послалися такі чорні тіні, немов хтось порозливав атрамент на папері. У річці кумкали жаби, а десь далеко на луках два деркачі пиляли дошку: дррр-дррр, дррр-дррр...

– Ак-хи! Добровечір! Го-го-го! – знову гукнув Дідько, побачивши, що на кручі вже сиділо чимале товариство.

– Здоров, здоров, пане-товаришу!.. – привітав його бородатий Лісовик.

– Живенькі, здоровенькі? – запитав Дідько.

– Аякже, аякже! – відказав йому Водяник, потираючи собі лисину. – Милости просимо, брате Лопотите! Сідай та розповідай, що там чути по ваших багновиськах?!

– Та що ж по багновиськах? Сидимо та старі кістки гоїмо! – почав Дідько, обмахуючись своєю волохатою лапою від комарів. – Маємо таких самих кусючок, як і ви тут. Просто поїдом їсть Нечиста Сила! А цікавого, пани-браття, нема в нас нічого. Хіба що вчора трохи посміявся, як один міський панич прийшов до нас печерувати раки та й булькнув у болото головою. От, братця, бульби дув, незгірш, як наші ропухи! Я навмисне не хотів його одразу рятувати. Думаю, нехай паничик трошки посьорбає нашої кави! А тільки вже тоді, як у нього очі почали лізти з лоба, підставив йому корча й випхав на берег. От шкода, що ви не бачили, яка то була тютя з полив'яним носом! Неначе з мазниці паничик виліз! Ха-ха-ха! Хо-хо!..

– Подібне нам не раз траплялося бачити! – поважно відповів Водяник.

– Ти б щось розказав цікавого, заграничного!.. Може, щось згадаєш з того вашого Бруквину, чи як там ти його зवेश?..

– Та не Бруквин, а Брокен, хуторянине! Ти ніколи жодного чужоземного слова зятимити не годен! Брокен – то є найзнаменитіша гранітна гора на увесь світ, не то що на саму тільки Німеччину. Туди, братця, вночі під перше травня злітається Невидима Сила зо всього світу святкувати Вальпургієву ніч... А ти – Бруквин! Наче там брукву садять... Сказати б так, – наш Рим! – гордовито відповів Дідько й підкрутив угору свої вуса, як звук це робити там, на німецький штиб...

– Ну, та вже добре, добре! Розповідай краще! – ніяково промимрив Водяник й пустив туману з своєї очеретяної люльки.

– Так слухайте!..

Всі присунулись ближче. З води виткнулося дві завітчаних Русалчині голови. Мавка схилилася на плече свого тата Лісовика, а малі Хухи від задоволення аж терли лапки й щільненько тулилися одна до одної. Жартівливий Перелесник розправив своє жовтогаряче, мов жар, волосся, підстрибнув, як молодий цап, й раптом сів біля ніг оповідача.

– Я розповім вам про те, як одного разу я бився з лицарем на герці, тобто на турнірі...

Було те вже давненько. Коли б не помилитися, то буде так з тисячу чи трохи більше людських років перед цим. Я ще почував себе молодим жевжиком, а моя неня – Відьма, що раніш була в Азії, саме перейшла тоді до Європи. Оселилися ми тоді біля того міста – Аахена, що й тепер є досить великим німецьким містом, а тоді було столицею, королівським містом тобто. А був тоді німецьким королем... чи то пак! – власне, не німецьким, бо ще тоді не було Німеччини, а жили там такі здоровецькі лобуряки на наймення франки та сікамбри, – так-от, кажу, був тоді їхнім королем Карл. Ще його потім люди прозивали Великим, але – на мою думку! – прозвали зовсім дурно. Нічого великого він не зробив, як і всі інші королі та царі,

між нами кажучи... Робили за нього інші, а між ними – й я. Та хоч і не був той Карл дуже мудрим, але ж зарізяка був здоровецький, митець був битись!..

Так-от, коли не бувало війни чи якогось там походу, зїздилися туди, до Аахена, багато лицарів на турніри... А я собі заслужив лицарство так.

Хоча й забіяка був той король Карл, але ж хтось сказав йому розумну думку, що людям треба не бійки, а спокою, не кулаків, а розуму...

– Аякже, аякже! – промовив Водяник.

– То правда! – підтакнув Лісовик.

– Ну, добре. Так-от і надумав той король вигадати граматику, тобто, виходить, німецьку, – продовжував Дідько. – А я вже й тоді був добре грамотний, бо ж таки у азіатів дечого підучився. Та й взагалі я був парубійко жвавий та бравий...

При тих хвастовитих словах Водяник пихнув своєю люлечкою так, що знову покотив туман по всій долині, а старий Лісовик голосно нюхнув, аж закашлявся. Русалки ж майже вилізли на берег з цікавості.

– Так ото ж, кажу, був я парубчина моторний та завзятий...

– Та чули вже. Що ж далі? – нетерпляче закректав Водяник.

– Еге-ге, що ж бо далі? – не стерпів і собі Лісовик.

– Ну, так-от й загадав мені тато Біс, щоб узявся я Карлові допомагати з тією граматиною. Не дуже, признаться, мені й кортіло до тієї вченості мішатися, ну, та що вже маєш робити?! Велено – мусиш слухати!..

Прийшов я до палацу, немовби захожий чернець. Враз почав і по-перському, й по-турецькому... Одне слово, сподобався я он як королю! А вже біля тої його граматики упрівало двоє вчених, один, здається, був Алькціон, а другий – Егінгард. Ну, звісно, король в одну душу, щоб і я йшов тую граматику з ними укладати. Самі ж ви, панове мої, добре знаєте, що нема нічого в світі нуднішого, як граматика, а тим паче – німецька. Отож і не диво, що за короткий час так мені тая праця остобісіла, що просто хоч з мосту та в воду! А сидіти мушу! От, щоб принаймні не заснути, й почав я всякі фіглі-міглі витворяти. То вигадую їм таке слово, що язиком його не викрутиш, а як писати – то на пів версти вистачить. А вони його зараз записують! То почав їм всякі нові слова вигадувати. Сидить той король, замислиться, а я йому над саме вухо як гавкну! А він тоді: а чи не написати б нам «гунд» – собака? А ті враз пишуть! А я тоді як закумкаю «бре-ке-ке-кекс!» А вони до мене:

– Що то буде?

– Водяник, кажу, буде! Хіба ж ви самі не знаєте?

Вони й знову пишуть...

Водяник зареготав:

– Аякже, аякже! Це добре, що ти й про мене згадав! – промовив він задоволено.

– Звісно, така праця – мені забавка, – продовжував Гепатий. – Однак бере мене нудьга. От і надумав я таке: тільки ото ми посідаємо укладати ту граматику, тільки король та мої вчені понадимаються, як сови, а я на них і напушу сон. Дивись, вони один по одному тільки луп-луп очима та й хропуть. А одного разу так я навмисне підставив каламаря королю під саме обличчя. Так він, як заснув, то й впав просто носом у той каламар, а була то таки добряча посуда з атраментом, королівська! Так він бульби дме, аж шкварчить! А було це, як тепер пам'ятаю, саме на його іменини, 28-го січня. Отож, як прокинувся він та очунявся, то, хто його по тому не побачить чорного, як Мурина, то аж лягають зі сміху. А вже особливо допікала за те його мати, Берта Довгонога! Отож і стала та граматика така, що й досі хто її береться вчити, не може над нею не заснути. Не диво ж, що навіть сам той король Карл, скільки я його носом в каламар не товкмачив, до самісінької смерті не навчився грамотно писати!..

Ну, так ото, як він засне, то я швидше з хати. В сніях зміню свій вигляд на якогось там пажа, та – до бабинця!.. Там тоді – смішки та веселощі...

Й полюбився я дуже самій королеві.

– Чого тільки, – каже, – схочеш, все для тебе зроблю, говорить!

Бо ж таки чоловік у неї був під черевиком: в усьому її слухався. Звісно, мені нічого від неї не треба, бо я й сам зроблю, що захочу. Однак намовив я її для жарту, щоб примусила вона короля дати тому ченцеві, що над граматиною пріє, – тобто, виходить – мені! – звання барона. Карл спочатку кочевряжився, але ж вона як насила на нього – мусив послухати. От стали мене величати бароном, почали кликати на всякі бенкети, одне слово, туди, куди б ченцеві не слід було... Але що ж я можу чинити проти волі королівської?! От було сміху!.. Далі захотів я знову, щоб зробили мене членом наукової академії. Бо ж, самі розумієте, я їм науку роблю! Зробили. Але я на тому не заспокоївся. Захотів ще бути єпископом й сам тепер не згадаю нащо, тобто, по-тутешньому кажучи, архієреєм...

Всі слухачі аж затрусилися зі сміху.

– Ні, це вже не смішки! – говорив далі сумним голосом Дідько. – За це вже мені тато встругнули моркви... Трохи навіть вуха боліли... Одне слово, мало-мало мене не вигнали з тої сторони... А мені таки там добре велося. Зажив я слави ученої, зазнав і розкошів королівських...

– Ну, а як же ж герць з лицарями? – запитав Водяник.

– А! Герць? Так, так! Я ж про герць мав розповідати!.. Так почекайте ж. Ото як зірвалося у мене з єпископством й висвятили мене тато по-своєму, то й знов я взявся до тієї граматики. А як трошки попередне забулося, й був саме один турнір лицарський, я й надумав: а чи не встругнути б їм якоїсь такої штуки, щоб вони всі й вуха розвісили? От поз'їздилися лицарі на бій, а було умовлено, хто всіх перемаже, за того віддасть король свою доньку. Подивився я на себе в люстро: чим не молодець? Ставний, стрункий, вус чорний, брови на шнурочку!.. Чом би мені не бути королівським зятем?.. Тоді я швиденько...

Десь далеко в селі хрипким голосом закукурикав півень. Дідько затремтів, схопився, мов обпечений, і, не сказавши навіть «на добраніч», дременув до свого багновиська.

Зайво йому гукало все товариство, що то якийсь молодий півник спросонку закричав не до речі. Дідько біг так, що тільки п'ятки вилискувались, аж залопотіло!

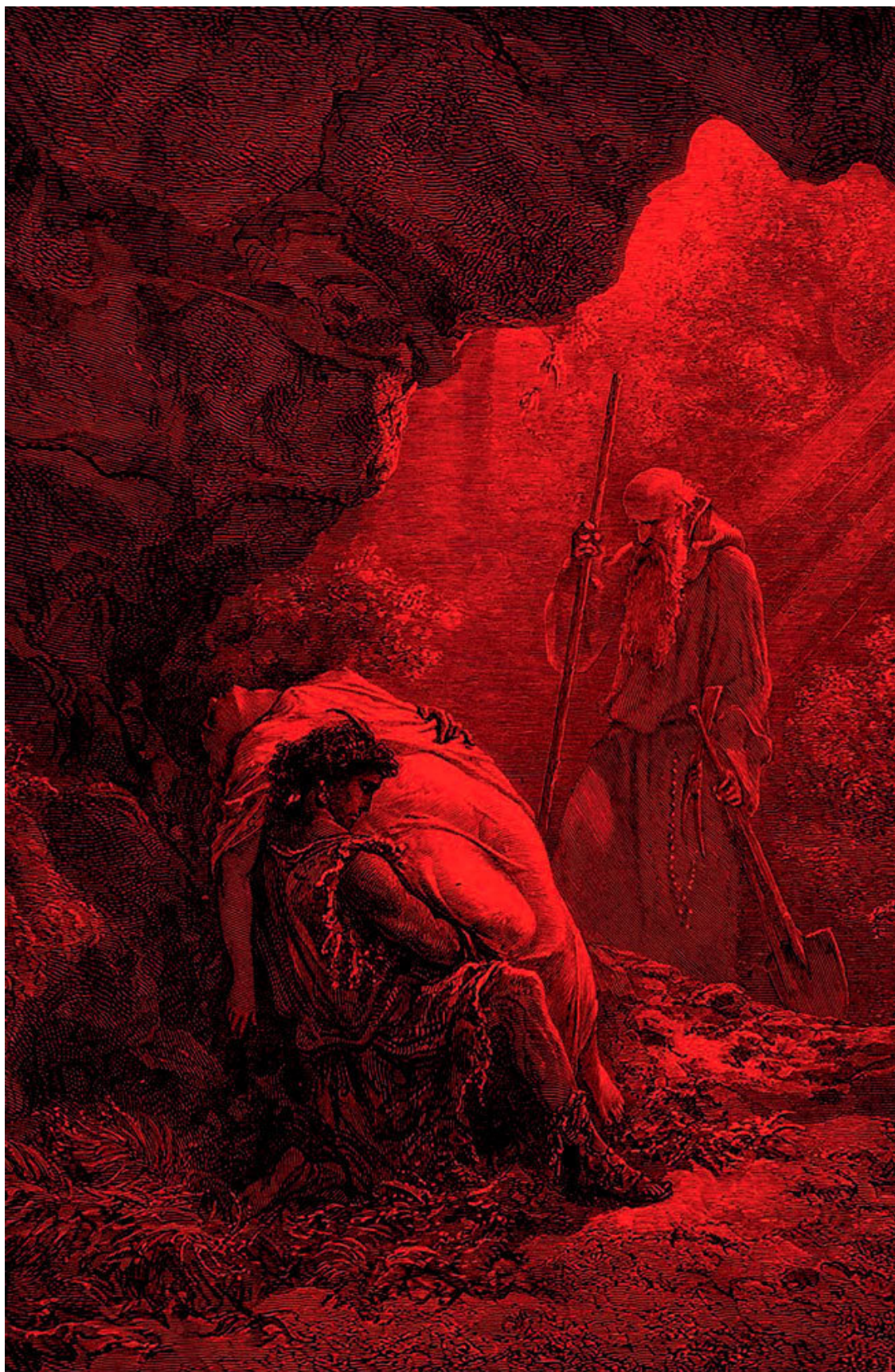
– Еге! Видко лицаря по п'ятах! Лопотить! – зареготав Лісовик.

– Аякже, аякже! Мабуть, добре пам'ятає татову морковку! – підтакнув і Водяник.

Тільки аж в другу п'ятницю докінчив своє оповідання Дідько Гепатий.

Коли і ви хочете його знати, то запитайте вашого дідуся: він чув його не раз. А коли говоритиме, що забув, то просіть дужче, аж поки таки не розкаже...

Чорт-помічник

Добрий чорт? І таке буває. У народних казках на цю тему зустрічаємо багато сюжетів. Не диво, що майже усі твори цього розділу – літературні опрацювання народних переказів. Чорт не тільки може стати наймитом і вірно служити своєму господареві, але й робити подарунки, як у творах Івана Наумовича та Сильвестра Яричевського. Правда, є і винятки. Хоча твір Михайла Андрелли і розповідає про те, як чорт найнявся служити в монастир, але робить він це із підступною метою: породити чвари серед ченців і розвалити монастир. Але цей виняток якраз і не належить до українського фольклору, а запозичений із західноєвропейської літератури.

Левко Боровиковський у своїй байці заперечує, що чорт може стати добрим: «Хоч вовк линяє, Та норів не переміняє». А Микола Голобородько розповідає про чорта, який не тільки дає поради, а є навіть щирим українським патріотом. От до такого ще народна уява не додумувалася. А вже чортів Василя Королева – хоч до серця тули.

Михайло Андрелла

Михайло Андрелла (Оросвігівський) народився в 1637 р. або 1639 р. у селі Росвігово (Оросвігово), яке є тепер передмістям Мукачева на Закарпатті. Богословську освіту здобував у Відні, Братиславі і Трnavі, звідки вернувся в рідний край уніатським священиком. У 1669 р. він пориває з «проклятою тщетною унією чужою» та стає палким проповідником православ'я. Зазнав переслідувань і катувань з боку світських та духовних владик, які заборонили йому попувати. Однак Андрелла обійшов майже всі села та містечка Закарпаття, агітуючи проти Ватикану та католицизму.

Помер 1710 р. у селі Іза, Хустського району.

М. Андрелла написав кілька полемічних творів, з яких збереглися лише «Логос» і «Оборона вірному чоловіку». Повністю ці твори опублікував О. Петров під назвою «Духовно-полемические сочинения иерея Михайла Оросвиговского Андреллы против католичества и унии. Тексты», Прага, 1932, звідки ми й подаємо уривок.

Історія о сатані на ім'я Найда

Чоловік оден, богобойне життя ведучи, іже (що) ніколи тварини не вдарив, а не тільки чоловіка, аніже птиці, ані пса, якось зустрів на дорозі невеличкого пташка, який хоч і мав крила, але не літав і скидався на молоде курча. У той час грім вдарив, і великий дощ упав. Чоловік, побачивши пташка малого дуже мокрого від дощу, пожалів його. А той людським голосом просить його допомогти, аби не лишив гинути під дощем, а щоби сховав під свою одежу.

– Якщо мене порятуєш, – рече, – то не пошкодуєш, нагороду тобі дам.

Поневаж (оскільки) він чоловіком милосердним був, то взяв, приніс до хати своєї і рече жоні своїй:

– Корміте сього пташка. Назвемо го Найдою.

Жона рече мужеві:

– А чим же він кормиться?

Рече пташок:

– Просяну кашку, просо товчіте, мені любо ястіє таковее.

Згодом перемінилося потятко (пташенятко) тоє на людину і служило тому чоловіку много літ. Всякое діло і ручное ремесло роблячи. Він і возом їздив, і воли пас, оберігаючи від дикого звіра і таке інше, тільки «Отче наш» і молитви святії нікому не проказував, хоча й письменним знахуром був.

Чоловік той, котрий його порятував, думав собі, же ангела в подобі пташковім на дорозі знайшов, іже гласом людським промовляє, кашу їсть без масти, пісню страву тільки вживає⁷.

А треба сказати, що той блаженний чоловік мав звичай пожертви на монастир складати, помагати ченцям у потребі, хліб возом своїм привозити їм та й жебракам давав усе, що попросять. Єдного року много ся в него уродило проса, ячменю, жита і пшениці. Той слуга разом із газдою, багато добра маючи, приїхали до граду Божого, у монастир, та привезли зерно.

А гди віддали збіжа все, ігуменові сподобався той слуга та й почав він газді скаржитися, же не можуть дістати доброго прислужника для своїх монастирських послуг.

– Просимо добродія нашого, аби дістав ваша милость слугу нам.

Чоловік спитав Найду:

– Слуго, ачей би ти, мій милий знайдений, служити схотів калугерам (чорноризцям) сим, святим чесним главам.

⁷ Пісню страву тільки вживає – за народним віруванням нечиста сила не любить солі.

Він же тому тільки рад був, пообіцявся zostатися в монастирі, і так газду лишив і став монастирським колотником служити.

Єдного літа скудно було в монастирі. Отці мусили оставити молитви і церков святую, а поволочися у мирській селенія. Той слуга іншу раду їм дав:

– Підіте до пана, у котрого суть великії гумна (стодоли), і стоги стоять, і попросіте собі. А коли не схоче вам, Бога ради, спомочи (помогти), то ви ся розмовте.

І навчив їх, що мають казати. Прийшли вони до пана, котрий мав величезні стоги і кажуть:

– Заложімося, пане, же такого нема у тебе стога, аби ми його двома волами у наш монастир не привезли б. Двома волами із усею соломою цілий стіг твій завеземо. Чи віриш у це?

Пан відповідає:

– Не видиться (не уявляю), і не вірую, бо стоги мої суть не малії, а великії. Отож, як не візьмете стога двома волами, то всі воли ваші стануть моїми, а як візьмете – то стіг ваш.

Вдарили по руках. Монастирський служка впряг до воза два волики, і ту прийшло му на поміч диявольське військо невидиме, обхопили ста ланцями (ланцюгами) вони щонайбільший стожище та й доставили до монастирського фільварку.

Служить їм птах Найда далі, ченці раді йому, бо він добрий слуга. Але раз він їм каже:

– Правду, ви неразумнії есте: «вино мішаєте з водою», як рече пророк. Паче же (тим більше, що) пророком був дух Бога.

Досі звичай мали монахи випивати по одній чаші вина, змішавши з водою, аби не сп'яніти. Найда навчив їх пити вино без мішання води до п'янства.

А то якось побачили, що він із лісу почав зносити всяк день костелі (дрючки). Звідуються у нього:

– Нащо ті рогатини? Чому дерева ти у монастирі спориш (нагромаджуєш)? Котрому лиху в церкві зарадити хочете?

Відказав їм:

– Перш за все самим вам то ся знадобит, коли ви, монахи, п'янії порвете битися. Кровопролитія сподіваюся межі калугерами і попами, великого п'янства. А друге, нерозумно ви мислите. Та ж як прийдуть у монастир розбійники, аби відібрати ваш маєток, то ви костелями ся вооружіте.

І так сталося, що тії чорноризці ся впили, і покирвавилися, і потовклися за радою сатани Найди. Аж тоді лиш домислилися, же єст то сатанинська справа. І зібравши ся на собор, всі разом осудили его огневі предати, аби спалити чорта. Але він, лакомця хитрий і своєю мудростю не дурняковатий, почне ся в них просити і мовити:

– Я вам служив, як міг, і від пана привіз пшеничний стіг, коли вам не було що їсти. Прошу вас, спомніте ж, а не предайте до вогню. Звольте водою м'я загубити – втопити.

А вони не знали, чого він хоче насправді. Отож просьбу його монахи сповнили, спитавши:

– Де тя маємо у воду веречи (кинути), в котрому хуторі?

І відповів:

– Везіте у град (місто) і з мосту м'я верзїть (скиньте).

І вони го послушали, а зробили тоє дурнійшое діло. І відтоді хто б не ішов тим мостом, а чорт із болота ся вихопит горі (вискочить догори) і наполохає. Та так, що цілі вози і немало добра людського, і самі люди не раз топилися. За якийсь час мусив град zostатися пустинею без людей, а чорт став панувати в ньому.

Ганна Барвінок

Справжнє прізвище – Олександра Білозерська-Куліш. Народилася 23.IV.1828 р. на хуторі Мотронівка біля Борзни на Чернігівщині. Вчилася в приватних пансіонах. Підтримувала дружні контакти з Т. Шевченком, залишила про нього спогади. Після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства виїхала до Тули, куди був засланий її чоловік П. Куліш, з 1854 р. жила в Петербурзі, а з 1883 р. оселилася в Мотронівці. Літературну діяльність почала 1858 р., перші твори опублікувала в альманасі «Хата» і журналі «Основа», згодом друкувалася в «Киевской старине», альманахах «Руська хата», «Рада», «Перший вінок», «Наша доля». Померла 23.VI (6.VII) 1911 р. на хуторі Мотронівка.

Барвінок орієнтувалася на «стенографічне» змалювання селян і побуту, добре знала сільські звичаї і фольклор, записала чимало народних пісень, створила на їхній основі ряд оповідань.

На тему чортів написала кілька казок, зокрема «Казку про орла, про чорта і про чортову дочку». Казка «Чорт у крѣпацтві» публікується за виданням: Ганна Барвінок. Оповідання з народних уст. К., 1902.

Чорт у крѣпацтві

Був собі дід богоугодний, – такий, бачте, що ні пів слова не збреше й нікого й на волосину не скривдить. І була в того діда баба, та й преєхидна! Не дав їм Бог замолоду діток, дак їсть його баба та й їсть! Вже з того діда зосталось не більше снасти, як на малу дитину: усього з’їла. А його Бог якось-таки держить на світі. Зовсім ід землі похилився, а Бог його держить. І діло він робить, і пахарства не кидається. Сказано – сила Божа в немоці звертується.

От бабі й нудно: чого сей дід на світі живе! «Покину песького діда!» – думає собі, та й покинула. До сусідки впросилась, до такої ж як сама, яги, аби хоч сим свого старого збагнітувати. Бачить тоді бідолаха, що зовсім лихо. Пішов до церкви. «Помолось, – думає, – Господеві: як він звелить мені горювати на старості літ моїх, так горюватиму».

А жив той дід богоугодний на одшибі за греблюю. Гребля предовга, а ще на провесні грязь придалась. Важко було тімасі плентатись до церкви. «Та вже, – мислить собі, – якось доплентаюсь». Ще й до внутрені не дзвонили (а се було в неділю), ще тільки що почали з села овечат на первий ряст ізганяти. Дід заздалегоди піднявсь, паличку взяв, шкандибає.

А чорт саме тоді притаївся під греблюю, щоб звести парубка з дівчиною. Був парубійко в тому селі убогий, да такий же то нетяга, що ніхто не хоче за його заміж йти. А село багате: все господарі самі живуть, то їм про приймака хоч й не кажи. Було ж і дівча-сиротятко, що ні батька, ні матери не знало, дак багатирські хлопці на неї й не дивляться. От і полюбилася бідота одно одного. Та що ж? Як їм побратись? Де жити? Хто їх у двір із діворою прийме? Чорт і думає: «Постойте ж, я вас під вербою без попа одружу, та й розплоджу з вас ціле кодло старчат!»

Парубок був у хазяїна за наймита, а дівчина в другого хазяїна за наймичку. От і повиганяли вони овечат раніш усіх, щоб не прилюдно побачитись. Чортяка аж усміхається, як то він піддасть їм обом весняного тепла! Аж гульк: щось хлопостить постолами, чвяка щось по грязі. Се дід йде до церкви. Тут саме в дзвона бовкнули. Дід наш ізняв гарненько шапочку, перехрестився. Чорта аж у печінках запекло, що дід ще й охрестився. Як вискочить, як пхне старого з греблі! Так і плюснув дідок наш у калюжу. Що робити? Старому, як малому: давай кричати, аж заплакав з немоги.

А дівка з парубком тільки що зійшлись докупочки. Чують лемент, прибігли, звели діда, він увесь обмок, труситься. Парубок скинув із себе латану сірячину.

– Вдягнись, дідусю, та як ітимеш із церкви, дак зайди до Хоми, що над кручею: свитина твоя просохне. А я вже й так побуду: не дуже холодно.

Пішов дід, подякувавши, до церкви, а чортяка до парубка. Давай загрівати його, щоб займав дівчину. Дак нічого не вдіє, бо весняний вітрець так і проймає хлопця, – не до жартів. Дівка хоч й пригорнулася би до його, та в його інша вже думка. Тільки разинку поцілував, та й побіг на кручу до Хоминої хати. А хата в того Хоми така, що й вікна в землю повгрузали, дак він колючками пообгороджував, щоб свинота не повибивала. Та був Хома усім приятель – і лихим, і добрим. Хоч і вкрав би хто яку одежину, то він переховає. От і висушив парубок у його дідову свитину.

Тим часом Бог покликав перед себе чорта.

– А що се ти вкоїв, псявіро? Один у мене був чоловік на все село правдивий, дак ти й з того насміявся! Оце ж знай, цапина ти личино: щоб ти сему дідусеві три годи, як три дні, кріпаком вибув. Та гляди мені: коли діду буде яка пригода або що, дак й не думай. У мене не відбрешешся.

Грізно таки загомонів Господь на нечистого, аж блискавка по всему небу сяйнула й громом усю землю схитнуло.

Почував чорт проміж рогами. Ніде дітись, мусив йти в кріпацтво.

А дід кладе собі любенько поклони в церкві, та й не знає, чого се так блискавиця обвилась округи церковної бані, чого так земля страшно схитнулася.

Одправив отець Яків утренью, пішов оддыхати: бо він у нас на ноги кволий, дак не швидко до служби дзвонить. Богоугодний дід собі й думає: «Що ж? Тепер я одинокий. Скотинку нікому доглянути, борщику нікому зварити. Піду додому. Нехай Господь мені дарує, що служби Божої неділешньої не чутиму».

Пішов. Іде поуз кручу, аж парубок йому назустріч суху свитину виносить. Одягнув його, підперезав. Дід і каже:

– Парубче! Не дав мені Господь милосердний діток, узяв би я тебе за сина.

– То що ж? – каже йому той хлопець. – Я вчора саме рік дослужив, дак і будемо вкупі жити, бо і я собі один одним, як пучка.

– От тільки горе! – каже дід, – що баба мене вчора покинула.

– Та чув я, дідусю, – каже парубок. – Тим охотніш мені до вас іти.

– А як же ми, хлопче мій, бурлакуючи справимось? Коли б ти знайшов собі дівчину та одруживсь. А в мене, хвалити Бога, і земелька є й волики є, тільки в господі нікому бути, як підемо орати.

– Та я маю на прикметі дівчину, – озвався парубок, – тільки щоб не було вам, дідусю, важко, як ми удвох до вас у хату перейдемо.

– Яка ж се вагота, хлопче! – каже, зрадивши, богоугодний дід. – Та коли б Господь благословив вас дітоньками, дак я б їх мав за рідних унучат.

Слово по слову, в одну хвилину порадилися, коли і дівку сватати, коли й весілля справляти. Хома зараз тут свого кирпу тиць! (бо він у нас кирпатий на всю околицю):

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.